

Powerlessness and Poverty Trap and Deprivation of Marginalized Community as a Challenge for Urban Governance

Saman Yousefvand *

Assistant Professor of Social Governance,
Faculty of Governance, University of
Tehran, Tehran, Iran

Shapour Salmanvandi

PhD in Sociology, University of Tehran,
Tehran, Iran.

Morteza Ganji

PhD Candidate in Cultural Sociology,
Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Abstract

The current study adopts a critical ethnographic approach to delve into the plight of the marginalized community in Khorramabad city. Its primary objective is to illuminate the prevailing narratives that encapsulate individuals' lived experiences within this marginalized group. Furthermore, the study aims to offer a realistic analysis of the local conditions and needs specific to the area, all within the context of the locality. To achieve these goals, purposeful sampling methods were employed, and data was gathered through the use of participatory observation tools and semi-structured interviews, followed by meticulous analysis using thematic analysis techniques. A total of 21 interviews were conducted across seven marginalized neighborhoods in Khorram Abad city. Following the coding process, 109 primary codes and 11 organizing themes were identified, ranging from issues such as dangerous living conditions, migrant populations, job insecurity, inadequate urban infrastructure, limited negotiating power, organizational shortcomings, confrontational management styles, perceptions of inequality, shirking of responsibilities, interventions for development, to the absence of institutional support. These findings culminated in the selection of the overarching theme of the study: "the entrapment of powerlessness and deprivation within the marginalized

* Corresponding Author: samanyousefvand@ut.ac.ir

How to Cite: Yousefvand, S., Salmanvandi, S., Ganji, M. (2024). Powerlessness and Poverty Trap and Deprivation of Marginalized Community as a Challenge for Urban Governance, *Journal of Urban and Regional Development Planning*, 9(28), 1 -48.

community." The crux of the article's argument lies in attributing the powerlessness and deprivation prevalent in Khorramabad's marginalized community to the unequal hierarchical structures within the planning and implementation systems, coupled with inefficient community organization. To ameliorate the marginalized community's circumstances, the study advocates for the adoption of a justice-centered urban governance approach and the reconfiguration of urban societal structures.

Keywords: Social Issue, Marginalization, Powerlessness, Poverty and Deprivation Trap, Urban Governance.

Introduction

Marginalization, predominantly an urban phenomenon, signifies the condition where residents lack access to the economic and official urban infrastructure, often resembling living conditions in slum areas. These marginalized communities typically form in semi-permanent or permanent settlements along rivers, railway lines, city entrances and exits, among other locations (Cahyani, D. Widaningsih, 2019). In recent years, the escalating number of marginal areas and the ensuing repercussions has propelled marginalization into a pressing challenge within the nation's planning and decision-making framework. Recognizing the gravity and repercussions of marginalization, various stakeholders such as experts, policymakers, and civil activists have scrutinized and elucidated this phenomenon through different lenses. Academic scholars and researchers delve into the causes, contexts, and consequences of marginalization; policymakers enact laws and regulations and undertake executive initiatives; while civil activists form campaigns and organizations to aid the impoverished and vulnerable populations residing in informal settlements and marginalized areas.

The predicament of marginalization gains heightened sensitivity in disadvantaged provinces like Lorestan. The prevalence of hierarchical disparities, inequities in access to resources at the macro level, soaring rates of unemployment, poverty, deprivation, and deeply entrenched ethnic and tribal biases amplify the ramifications and ramifications of this challenge within such regions. In Khorramabad city, marginalized communities are dispersed across the urban landscape, spanning central and peripheral areas, characterized by marginal infrastructure and external perceptions shrouded in pessimism, juxtaposed with the proliferation of poverty and social adversities. Addressing the issue of marginalization in Khorramabad city emerges as a pressing necessity.

Consequently, several studies have explored facets of marginalization issues (causes, contexts, and consequences) in Lorestan province. This article, employing a critical ethnographic approach and thematic analysis technique, endeavors to comprehend the predicament of the marginalized community in Khorramabad city. It seeks to illuminate the predominant narratives drawn from individuals' lived experiences within these marginalized settings and, subsequently, offering a contextualized and realistic analysis tailored

to the region's specific demands. Hence, this research endeavors to address fundamental questions such as: What is the marginalized community's perception of their marginalization situation? How do they interpret their experiences residing in these marginalized areas?

2. Literature Review

Numerous studies have delved into the realms of marginalization and informal settlements. Many of these research endeavors, adopting a survey approach, have explored the factors influencing the emergence of informal settlements and migration to the peripheries of cities (Rabbani et al., 2015; Zangiabadi and Mobaraki, 2011; Naqdi, 2012; Taleb and Yusuf-Vand, 2014; Biranvand, 2013; Mirzapour, 2014). These studies have highlighted that the socio-economic dynamics between the origin (village) and the destination play a pivotal role in shaping migration patterns and fostering the development of informal settlements. Additionally, there have been physical studies analyzing the spatial distribution of urban poverty (Mirzapour, 2014; Khodayi and Timuri, 2015).

Research in the field of marginalization boasts a rich historical background, encompassing various thematic areas. Primarily adopting a survey methodology, many of these studies have scrutinized the root causes, contexts, and repercussions of marginalization and migration. Some inquiries influenced by a physical perspective have explored aspects of marginalization and the spatial distribution of urban poverty. Others have focused on social issues, detriments, and the distinctive traits of marginalized populations. Amidst these endeavors, a scant few have approached the lives of marginalized communities through an emic lens, seeking to understand their perspectives and experiences firsthand.

Therefore, to contribute to and enhance the existing body of research, this study endeavors to elucidate and interpret the reality of marginalization through the voice of the marginalized community, aiming to enrich the scholarly discourse on this pressing issue.

3. Methodology

This research employs a qualitative and critical ethnographic methodology, with data analysis conducted through thematic analysis. Critical ethnography delves into power dynamics and mechanisms of domination to examine the conditions for progress and impediments to

improvement (Madison, 2012). The study utilized purposive sampling to select participants, interviewing 21 marginalized individuals across seven neighborhoods in Khorram Abad city until theoretical saturation was achieved, indicating that no new insights were forthcoming from additional interviews. Consequently, the authors utilized this sample for data analysis, ensuring a comprehensive representation. Efforts were made to encompass a diverse range of perspectives by including participants of varying genders and age groups. The research commenced with an exploratory phase involving immersion in the community under study, followed by data collection through participatory observation, semi-structured interviews, and in-depth interviews. This methodological approach sought to provide a nuanced understanding of the experiences and viewpoints of marginalized individuals within the context of their lived realities.

4. Results

The research findings reveal a multitude of challenges faced by marginalized and impoverished residents in the region, including insufficient income, engagement in precarious and informal work, widespread social issues (e.g., addiction, conflicts, theft), unsafe living conditions, disregard for civic responsibilities in accessing public resources, environmental degradation, inadequate housing and unauthorized construction, absence of essential amenities and services, and limited engagement in local governance. Within this study, disadvantaged communities have highlighted diverse facets of their struggles and hardships. Subsequently, the identified issues are synthesized into overarching thematic categories for presentation and analysis.

5. Conclusion

This research, adopting a critical ethnography approach and employing thematic analysis, aims to explore the circumstances and challenges faced by the marginalized community in Khorram Abad city. The research findings are presented through an analytical-thematic model, with the primary category derived from community data being "powerlessness and the entrapment of marginalization." This concept underscores the dire conditions and precarious existence of the marginalized community in Khorram Abad city, ensnared in a complex web of intertwined marginalization. Various facets of their

powerlessness and deprivation intertwine to alienate them from mainstream society and official culture. This issue is rooted in the failure of organizational and administrative policies of government entities. Local residents critique the ineffectiveness, deficiencies, and incapacity of governmental institutions in managing and empowering marginalized areas. They perceive themselves as victims of unjust social policies implemented by these institutions, which have hindered societal development and neglected community needs and preferences.

بی‌قدرتی و تله فقر و محرومیت اجتماع حاشیه‌نشین به مثابه چالشی برای حکمرانی شهری

سامان یوسف‌وند * استادیار حکمرانی اجتماعی، دانشکده حکمرانی دانشگاه تهران، تهران، ایران

شاپور سلمانوندی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه تهران، تهران، ایران

مرتضی گنجی دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

پژوهش حاضر با اتخاذ رویکرد مردم‌نگاری انتقادی در پی فهم وضعیت اجتماع حاشیه‌نشین شهر خرم‌آباد است که از این طریق روایت‌های غالب افراد از تجربه زندگی در اجتماع حاشیه‌نشین را ارائه نماید و در نهایت با در نظر گرفتن شرایط و اقتضائات بومی منطقه، تحلیلی واقع‌بینانه متناسب با بافت محلی ارائه دهد. در این راستا از نمونه‌گیری هدفمند بهره گرفته شده است و داده‌ها با استفاده از ابزارهای مشاهده مشارکتی و مصاحبه‌های نیمه‌ساخت یافته گردآوری و با تکنیک تحلیل مضمون تجزیه و تحلیل شده‌اند. در این فرآیند تعداد ۲۱ مصاحبه در هفت محله حاشیه‌نشین شهر خرم‌آباد انجام شده است. پس از کدگذاری مصاحبه‌ها، ۱۰۹ کد اولیه و ۱۱ مضمون سازمان‌دهی استخراج شده است تا در نهایت مضمون فراگیر تحقیق تحت عنوان «بی‌قدرتی و تله محرومیت اجتماع حاشیه‌نشین» شناسایی و انتخاب شود. استدلال مقاله این است که بی‌قدرتی و تله محرومیت اجتماع حاشیه‌نشین در شهر خرم‌آباد ناشی از سلسله‌مراتب نابرابر در نظام برنامه‌ریزی و اجرا و سازمان‌دهی ناصحیح اجتماعات است. از این رو برای بهبود وضعیت اجتماع حاشیه‌نشین، اتخاذ رویکرد حکمرانی شهری عدالت‌بنیان و اصلاح نحوه سازمان‌دهی جامعه شهری لازم و ضروری است.

کلیدواژه‌ها: مسئله اجتماعی، حاشیه‌نشینی، بی‌قدرتی، تله فقر و محرومیت، حکمرانی شهری.

مقدمه

حاشیه‌نشینی که پدیده‌ای شهری^۱ است؛ ناظر بر وضعیتی است که در آن، ساکنین به زیرساخت‌های اقتصادی و رسمی شهر دسترسی ندارند و عمدتاً وضعی مشابه افرادی که در مناطق زاغه‌ای زندگی می‌کنند، دارند. این اجتماعات عمدتاً در سکونتگاه‌هایی نیمه‌دائمی و یا دائمی در امتداد رودخانه‌ها، خطوط راه‌آهن و ورودی و خروجی شهرها و غیره تشکیل می‌شوند (Cahyani, D. Widaningsih, 2019). در طی سال‌های اخیر به دلیل افزایش تعداد مناطق حاشیه‌ای و پیامدهای آن، مسئله حاشیه‌نشینی، به‌عنوان یک چالش جدی در نظام برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری کشور تلقی شده است. به‌طوری‌که در ماده «۸۰» قانون برنامه ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران، حاشیه‌نشینی به‌عنوان یکی از پنج مسئله و آسیب اجتماعی اولویت‌دار در کشور شناخته شده است و بر اساس برنامه تقسیم کار ملی کنترل و کاهش آسیب‌های اجتماعی (مصوب شورای اجتماعی کشور ۱۳۹۵) بیش از ۲۰ دستگاه مسئولیت کنترل و کاهش مسئله حاشیه‌نشینی را بر عهده دارند.

با توجه به اهمیت، آثار و پیامدهای ناشی از پدیده حاشیه‌نشینی، صاحب‌نظران، سیاست‌گذاران و فعالان مدنی نیز به روش‌های مختلف به تحلیل و تبیین این پدیده پرداخته‌اند. صاحب‌نظران و محققان دانشگاهی به علل، زمینه‌ها و پیامدهای حاشیه‌نشینی، سیاست‌گذاران با تصویب قوانین و مقررات و تلاش‌هایی در ساحت امور اجرایی و فعالان مدنی با تشکیل کمپین‌ها و تشکل‌ها به حمایت از فقرا و اقشار آسیب‌پذیر در سکونت‌های غیررسمی و مناطق حاشیه‌نشین پرداخته‌اند. باوجود تلاش‌های سه نهاد فوق‌همچنان شاهد ظهور و افزایش اجتماع حاشیه‌نشینان در حومه کلان‌شهرها و مراکز استان‌ها هستیم. در شرایطی که آمارهای موجود در این زمینه دقیق نیستند؛ اما برآوردهای به‌عمل آمده، حاکی از وجود جمعیت بیش از ۸ میلیون نفر حاشیه‌نشین در کشور است (گزارش شورای اجتماعی کشور، ۱۳۹۴). در خصوص این رقم که حدود ۱۰ درصد جمعیت کشور را شامل می‌شود، اگر از آن به‌عنوان بحران سکونتگاهی در ایران یاد نشود؛ می‌توان گفت به قطعیت نیازمند توجه جدی در نظام حکمرانی و سیاست‌های اجتماعی خرد و کلان است.

حساسیت مسئله حاشیه‌نشینی در استان‌های کم‌برخوردار مانند لرستان، به دلیل ساختار سلسله‌مراتبی و نابرابری ناشی از نظام توزیعی و دسترسی به امکانات در سطح کلان و نرخ بالای بیکاری، فقر و محرومیت و وجود تعصبات قومی و قبیله‌ای در سطح خرد، بسیار زیاد است؛ زیرا این شرایط آثار ماندگارتر و پیامدهای فراگیرتری را بر جای خواهد گذاشت. استان لرستان از لحاظ شاخص‌های توسعه در فهرست استان‌های در حال توسعه و کم‌برخوردار قرار گرفته است (طحاری مهرجردی و همکاران، ۱۳۹۱؛ آذر و غلامرضایی، ۱۳۸۵). در این مجموعه، شهرستان خرم‌آباد، بیشترین محلات حاشیه‌نشین (بیش از هفت محله در مساحت ۲۱۹ هکتار (۶ درصد از کل شهر) و با جمعیتی بالغ بر ۱۰۰ هزار نفر) را در خود جای داده است (محلات گل‌سفید، کوی علی‌آباد، پاچنار، فلک‌الدین، کوی شرافت (اسدآبادی)، اسبستان، پشته حسین‌آباد) که به‌عنوان منطقه حاد و بحرانی در استان تلقی می‌شوند. اجتماع حاشیه‌نشین در شهر خرم‌آباد در کلیت نظام شهری (مناطق مرکز و حاشیه) پراکنده هستند و ساخت حاشیه‌ای، نگاه بدبینانه نسبت به آن از بیرون از یک‌سو و شیوع و گسترش فقر و آسیب‌های اجتماعی از سوی دیگر ضرورت پرداختن به مسئله حاشیه‌نشینی در شهر خرم‌آباد را اقتضاء می‌کند. از این‌رو مطالعاتی در این حوزه نیز انجام شده است که هر کدام ساحتی از مسئله حاشیه‌نشینی (علل، زمینه‌ها و پیامدها) در استان لرستان را مورد بررسی قرار داده‌اند؛ اما این مطالعات (میرزاپور، ۱۳۸۴؛ طالب و یوسف‌وند، ۱۳۹۲؛ بیرانوند، ۱۳۹۳؛ خدایی و تیموری، ۱۳۹۶) کمتر ماهیت امیک و رجوع به خود واقعیت را برای فهم تجارب زیسته اجتماع حاشیه‌نشینان به کار گرفته‌اند. در راستای مسائل مطرح‌شده، این مقاله با اتخاذ رویکرد مردم‌نگاری انتقادی و تکنیک تحلیل مضمونی^۱ در پی فهم وضعیت اجتماع حاشیه‌نشین شهر خرم‌آباد است که از این طریق روایت‌های غالب افراد را از تجربه زندگی خود در اجتماع حاشیه‌نشین ارائه نماید و همچنین در نهایت با در نظر گرفتن شرایط و اقتضانات بومی منطقه، تحلیلی واقع‌بینانه متناسب با بافت محلی ارائه دهد. از این‌رو؛ این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این پرسش است که اجتماع حاشیه‌نشین چه درکی از وضعیت حاشیه‌نشینی خود دارند؟ تجارب خود را از زندگی در این مناطق

چگونه تفسیر می‌کنند؟

ادبیات تجربی

پژوهش‌های بسیاری در زمینه حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی انجام شده است؛ اغلب این تحقیقات که رهیافتی پیمایشی داشته‌اند به بررسی عوامل مؤثر بر اسکان غیررسمی و مهاجرت به حاشیه شهر پرداخته‌اند (ربانی و همکاران، ۱۳۸۵؛ زنگی‌آبادی و مبارکی، ۱۳۹۱؛ نقدی، ۱۳۹۲؛ طالب و یوسف‌وند، ۱۳۹۲؛ بیران‌وند، ۱۳۹۳؛ میرزاپور، ۱۳۸۴). این تحقیقات نشان داده‌اند که دافع‌ها و جاذبه‌های اقتصادی-اجتماعی مبدأ (روستا) و مقصد از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر مهاجرت و شکل‌گیری پدیده اسکان غیررسمی است. همچنین مطالعات دیگری با ماهیت کالبدی و در مورد پراکنش فضایی فقر شهری (میرزاپور، ۱۳۸۴؛ خدایی و تیموری، ۱۳۹۶) انجام شده است.

برخی دیگر از این پژوهش‌ها نیز بحث در مورد پیامدها و طرح مسائل و آسیب‌های اجتماعی حاشیه‌نشینان را مبنای مطالعات خود قرار داده‌اند؛ تحقیقات نشان داده‌اند که حاشیه‌نشینی فقر، بیکاری، گرانی و نبود مسکن مناسب، فشارهای ناشی از تورم، فقدان زیرساخت‌ها، آلودگی‌های زیستی و شرایط زیست غیرسالم (همانند کانال‌های فاضلاب روباز و انباشت زباله‌ها، کوچه‌های پیچ‌درپیچ و نبود پیاده‌رو)، آسیب‌ها و کج‌روی‌های اجتماعی، وجود محیط‌های ناسالم و غیرقابل تحمل، کمبود خدمات اساسی (منابع آب سالم و روشنایی معابر)، کمبود مؤسسات آموزشی و مراکز خرید، پایین بودن استانداردهای بهداشتی، نامناسب بودن وضعیت اشتغال و درآمد را به دنبال داشته و نهایتاً باعث تضاد و نوعی ثنویت شخصیت می‌شود (Pilar and Udasco, 2004؛ امیری و همکاران ۱۳۹۲؛ ایمانی جاجرمی و همکاران ۱۳۹۰؛ میرکتولی و وطنی ۱۳۸۸؛ نقدی و صادقی، ۱۳۸۵؛ ربانی و افشارکهن، ۱۳۸۱؛ Dickens, 1377؛ پیران ۱۳۶۶؛ Park, 1928؛ دلال‌پور و محمدی ۱۳۷۹؛ برنامه سکونت‌گاه‌های انسانی سازمان ملل متحد ۲۰۰۳)، که این مسائل در نتیجه رشد شتاب‌زده شهرنشینی پدیدار شده است که از یک سو باعث بروز معضلات و مشکلات بعضاً حل‌ناشدنی در مناطق شهری و از دیگر سو باعث تخلیه روستاها از جمعیت فعال

اقتصادی، برهم خوردن نظم هرم سنی و ساختمان سنی جمعیت و فروپاشی بنیان‌های تولیدی روستا می‌گردد (مکانیکی، ۱۳۷۷: ۹۵).

پژوهش‌های میدانی دیگری نیز به ویژگی‌های افراد حاشیه‌نشین پرداخته‌اند: افراد عمدتاً فقیر، بهره‌مند از کیفیت زندگی پایین، به لحاظ فرهنگی و اجتماعی متمایز از ساکنین شهری، معمولاً روستایی و عشایری، اغلب بی‌سواد و کم‌سواد، بیکار یا شاغل در مشاغل سخت و یدی، در معرض انواع آسیب‌های اجتماعی، عمدتاً با میانگین سنی جوان، دچار چرخه‌ی فرهنگ فقر، برخوردار از روحیه‌ی ستیز و مبارزه منفی و مستعد اعمال خشونت فیزیکی (پیران، ۱۳۶۷: ۷۴ و ۳۱: ۱۳۸۰؛ زاهد زاهدانی، ۱۳۶۹: ۷؛ ربانی، ۱۳۸۵: ۲۸۷؛ بنی فاطمه و کوهی، ۱۳۸۶: ۱۱)؛ و در نهایت دسته‌ای از مطالعات حوزه حاشیه‌نشینی معطوف به راهبردها و رویکردهای توانمندسازی و ساماندهی حاشیه‌نشین‌ها بوده است (نجاتی هریس، ۱۳۸۵؛ قرخلو و عابدینی، ۱۳۸۷؛ فنی و صادقی، ۱۳۸۸). علاوه بر این مطالعات دیگری نیز انجام شده است؛ اسماعیلی و امیدی (۱۳۹۱) در تحقیقی تحت عنوان «بررسی تجربه حاشیه‌نشینی از دیدگاه حاشیه‌نشینان: یک مطالعه پدیدارشناختی» در محله اسلام‌آباد تهران به این نتیجه رسیدند که درک و تجربه حاشیه‌نشینی از سکونت در این مکان، دقیقاً همان درکی نیست که دیگران (اعم از پژوهشگران، سیاست‌گذاران و عامه مردم) از این تجربه دارند. بر اساس نتایج تحقیق آن‌ها اضطراب دائمی به دلیل عدم مالکیت زمین و مسکن و بی‌اطلاعی از تصمیمات مسئولان درباره نحوه رفتار با این مناطق و ساکنان آن‌ها همواره حاشیه‌نشینان را در عذاب دائمی نگه می‌دارد. Elyssa (۲۰۰۵) در تحقیقی تحت عنوان «مطالعه حاشیه‌ها: تحلیل مفهومی حاشیه‌نشینی» نشان داده است که داده‌ها و مضامینی که در حوزه حاشیه‌نشینی سازمان‌دهی شده‌اند، نشان‌دهنده این امر است که حاشیه‌نشینی یک فرایند اجتماعی است. Saugeres (۲۰۱۱) در پژوهشی با عنوان «ناتوانایی‌های غیرقابل‌سازش؛ مسکن، حاشیه‌نشینی و وابستگی در استرالیا» به این مسئله پرداخته است که فقدان تأمین مسکن و رفاه برای افراد دارای انواع مختلف ناتوانایی‌ها، حاشیه‌نشینان و کسانی که نیاز به مراقبت دارند، از مجرای ساختارهای اجتماعی بیشتر تشدید و تقویت می‌شوند. چراکه راه‌های وابستگی و ناتوانی که در ساخت اجتماعی بنا

نهاده شده است، باعث بازتولید حاشیه‌نشینی افراد ناتوان به‌ویژه معلولان می‌شود. Kadouf (۲۰۱۰) در مطالعه‌ای تحت عنوان «حاشیه‌نشینی و مقاومت: گرفتاری مردم نوبا^۱» به بررسی مسائل مردم یک منطقه حاشیه‌نشین پرداخته است که چگونه هم مورد استثمار استعمارگران در گذشته و هم نخبگان سیاسی کشور خودشان یعنی سودان قرار می‌گیرند. کادوف از جمعیت حاشیه‌نشین نوبا به‌عنوان قربانی یاد می‌کند. فشاری که دولت سودان برای هژمونی خواهی فرهنگی بر این حاشیه‌نشینان وارد می‌کند، در بسیاری از مواقع با مقاومت این مردم مواجه شده است؛ بنابراین این نوع حاشیه‌نشینی باعث گسترش دامنه آن به حاشیه‌نشینی سیاسی، محرومیت اقتصادی و انزوای فرهنگی و اجتماعی شده است.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود؛ مطالعات در حوزه حاشیه‌نشینی دارای سابقه‌ای طولانی است؛ اما در مجموع این مطالعات در چند حوزه قابل دسته‌بندی هستند. بخش اعظم این تحقیقات که اکثراً رهیافتی پیمایشی داشته‌اند به بررسی علل، زمینه‌ها و پیامدهای حاشیه‌نشینی و مهاجرت پرداخته‌اند؛ همچنین برخی مطالعات تحت تأثیر رویکرد کالبدی به مقوله حاشیه‌نشینی و پراکنش فضایی فقر شهری پرداخته‌اند؛ مطالعات دیگری نیز مسائل و آسیب‌های اجتماعی و ویژگی‌های افراد حاشیه‌نشین را مبنای مطالعات خود قرار داده‌اند. در این میان معدود مطالعاتی با اتخاذ رویکرد امیک و رجوع به خود واقعیت، زیست اجتماع حاشیه‌نشین را از نگاه آن‌ها مطالعه نموده‌اند. از این‌رو باهدف غنابخشی و تکمیل ادبیات پژوهشی موجود، در این مطالعه تلاش بر آن است که واقعیت حاشیه‌نشینی از زبان جامعه هدف توصیف و تفسیر شود.

ملاحظات مفهومی - نظری

حاشیه‌نشینی مفهومی است که در حوزه علوم اجتماعی به‌کرات مورد استفاده قرار گرفته است؛ با این حال، اجماعی در رابطه با این مفهوم از سوی متخصصین علوم اجتماعی وجود ندارد و لذا تعابیر و تفاسیر مختلفی از آن ارائه می‌شود. بر همین اساس، گنگ و مبهم بودن را می‌توان یکی از مشخصه‌های اصلی این مفهوم ذکر کرد (Cullen and Pretes, 2000).

---

1. Nuba

آنچه از تعاریف گوناگون برمی‌آید این است که حاشیه‌نشینی در کشورهای در حال توسعه، غالباً از مهاجرینی تشکیل می‌شود که بنا به علل مختلف، شهرها را هدف قرار داده‌اند، ولی به دلیل پایین بودن سطح مهارت‌های فنی و فقدان سرمایه کافی، قدرت ورود به متن اصلی شهر را نداشته و ناگزیر به پذیرش زندگی حاشیه‌ای شده‌اند. مکان‌گزینی این اجتماعات، اغلب در زمین‌های نامرغوب و یا اراضی حاشیه شهرها و به صورت غیرقانونی صورت گرفته است. فقر اقتصادی، پایین بودن سطح سواد، بالا بودن میزان جرائم و کمبود خدمات زیربنایی و مسکن بی‌دوام و خلق‌الساعه، از خصوصیات مشترک مناطق حاشیه‌نشین به‌شمار می‌رود. به عبارت ساده‌تر می‌توان گفت که مناطق حاشیه‌نشین، محدوده خاصی از شهرها هستند که به لحاظ شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی تفاوت آشکاری با سایر مناطق شهری دارند (درکوش ۱۳۷۲؛ شکویی ۱۳۷۷؛ دراکاکیس ۱۳۷۷؛ زاهد زاهدانی ۱۳۶۹؛ حسین‌زاده دلیر ۱۳۷۰).

تئوری‌های زیادی از سوی اندیشمندان برای تحلیل مسئله فقر و حاشیه‌نشینی و آسیب‌های اجتماعی منبث از آن، ارائه شده است؛ اما در اینجا هدف ایجاد حساسیت نظری برای فهم دقیق‌تر مسئله حاشیه‌نشینی در جامعه مورد مطالعه است. از این رو در ادامه دو رویکرد نظری شامل رویکرد کاستی و رویکرد ساختاری در مورد مسئله فقر در اجتماعات فقیرنشین مرور می‌شود.

رویکرد کاستی: این رویکرد در تحلیل وضعیت اجتماعات فقیرنشین دو کاستی را مبنا قرار داده است؛ کاستی اول ناظر بر فرودستی ناشی از بیولوژیک است و قائل به این مضمون است که مردم فقیر و حاشیه‌ای به علت عیب و نقص جسمی و ذهنی که دارند دچار فقرند و آن‌ها از لحاظ بیولوژیکی فروتر هستند (ایتزن و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۸۷-۲۹۷) این رویکرد، رفتارها و فعالیت‌های اجتماعی را مستقیماً به ساختار ژنتیکی نسبت می‌دهد. نظریه ژنتیک مبتنی بر این باور است که فقر را می‌توان به وراثت، هوش و طبقه اجتماعی نسبت داد. تصور بنیادی در نظریه حاضر این است که فرآیندهای فطری ریشه محرومیت هستند و محرومیت از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود (Liewellyn, 2008: 101).

کاستی دوم نیز ناظر بر فرودستی ناشی از فرهنگ فقر (Lewis, 1998) است. به طوری که زمینه و علل محرومیت و فقر افراد را وابسته به جهان‌بینی و فرهنگ آن‌ها می‌داند و قائل به این امر است که فرهنگ آن‌ها مشوق خصوصیات شخصیتی است که مانع پیشرفت اجتماعات فقیرنشین در جامعه می‌شود (ایتزن و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۸۷-۲۹۷). این رویکرد بر نقش‌های خانواده و خرده‌فرهنگ‌های خانوادگی متمرکز است. در نظریه فرهنگی، اعتقاد بر این است که خانواده‌های فقیر، نظام ارزشی معینی دارند که با اعتقاد بقیه افراد جامعه کاملاً متفاوت است؛ بنابراین کودکان در اجتماع فقیر جامعه‌پذیر می‌شوند (Lewis, 1998). در این دیدگاه راه‌حل فقر به تغییر نگرش‌ها برای شکستن چرخه محرومیت موکول می‌شود. یکی از راه‌حل‌های مهم برای این کار، تغییر ارزش‌های والدینی است که در فقر چندگانه زندگی می‌کنند.

رویکرد ساختاری: در این رویکرد فقر اجتماعات حاشیه‌ای ناشی از ساختارهای جامعه و به تعبیری نحوه سازمان‌دهی جامعه است. صاحب‌نظران این حوزه قائل به این امر هستند که برخی مردم از آن‌رو فقیرند که از یک سو جامعه برای تحصیل و دسترسی به امکانات، فرصت برابر فراهم نساخته است و از سوی دیگر، چون نهادها اقلیت‌ها را مورد تبعیض قرار می‌دهند و یا چون صنایع خصوصی شغل کافی فراهم نمی‌آورند یا چون اتوماسیون باعث شده است بسیاری از شغل‌ها از بین برود و امثالهم (ایتزن و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۸۷-۲۹۷). در این دیدگاه‌ها، باور بر این است که ساختارهای اجتماعی به فقر و استمرار آن منجر می‌شوند. نقصان بازار کار، خط‌مشی‌های اقتصادی و رابطه آن با خط‌مشی‌های بازار کار، بیکاری، بازنشستگی زود هنگام، مزاد بر احتیاج بودن نیروی کار یا اشتغال ناقص و البته دستمزد کم، همگی از عوامل اصلی فقر و محرومیت نسبی و حاشیه‌ای شدن افراد از عرصه جامعه به شمار می‌روند (Liewellyn, 2008: 103).

در مجموع مرور رویکردهای نظری فوق نشان می‌دهد اتخاذ هر رویکرد نظری، سیاست اجتماعی خاصی را اقتضاء می‌کند؛ به طوری که رویکرد کاستی (فرودستی ژنتیکی و فرهنگی) اجتماع فقیرنشین را مسئول وضعیت خود تلقی می‌کند و سیاست‌های اجتماعی

خرد را الگوی بدیل می‌داند. درحالی‌که رویکرد ساختاری نحوه سازمان‌دهی جامعه را عامل مؤثر بر تولید و بازتولید فقر و حاشیه‌نشینی تعریف می‌کند نه خصوصیات افراد فقیر را. از این رو الگوی بدیل را در اصلاح ساختارهای تولیدکننده فقر و نابرابری می‌داند. پژوهش حاضر، مبتنی بر رویکرد کیفی مأخوذه، در پی آزمون نظریه‌های فوق نیست، بلکه به دنبال کشف مفاهیم و مضمون‌هایی است که حاشیه‌نشینان در مورد وضعیت خود بیان می‌کنند، از این رو تلاش شده است با اتخاذ رویکرد مردم‌نگاری انتقادی و تکنیک تحلیل موضوعی تجارب زیسته حاشیه‌نشینان مورد مطالعه قرار گیرد و به سؤالات محوری این پژوهش یعنی «اجتماع حاشیه‌نشین چه در کی از وضعیت حاشیه‌نشینی خود دارند؟ و تجارب خود را از زندگی در این مناطق چگونه تفسیر می‌کنند؟» پاسخ داده شود تا در کی عمیق‌تر در مورد شناخت‌های ذهنی آن‌ها در وضعیت حاشیه‌نشینی حاصل گردد.

روش^۱

روش مطالعه این تحقیق از نوع کیفی و مردم‌نگاری انتقادی است و اطلاعات با استفاده از تکنیک تحلیل مضمون^۲ تجزیه و تحلیل شده‌اند. مردم‌نگاری انتقادی به مباحث مربوط به قدرت و سلطه وارد می‌شود و با تحلیل این عوامل شرایط بهتر شدن و موانع بهبود وضعیت را بررسی می‌کند (Madison, 2012). برای انتخاب نمونه‌های تحقیق از نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است که در این مطالعه با ۲۱ نفر از افراد حاشیه‌نشین در هفت محله شهر خرم‌آباد مصاحبه به عمل آمده است که با این تعداد اشباع نظری حاصل شد. به طوری که با تکرار مصاحبه‌ها پاسخ‌های جدیدی از سوی مصاحبه‌شوندگان دریافت نمی‌شد. بر همین اساس نگارندگان به این نمونه برای تحلیل داده‌ها اکتفا نمودند. در این زمینه تلاش شده است، مقوله جنسیت و رده‌های مختلف سنی در انتخاب مصاحبه‌شوندگان لحاظ شود تا گروه‌های سنی و جنسی مختلف نیز دیده شوند. بر مبنای این روش، ابتدا مطالعه اکتشافی از طریق حضور در جامعه مورد مطالعه به عمل آمد. سپس با استفاده از ابزارهایی از قبیل مشاهده مشارکتی، مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته و عمیق فرآیند

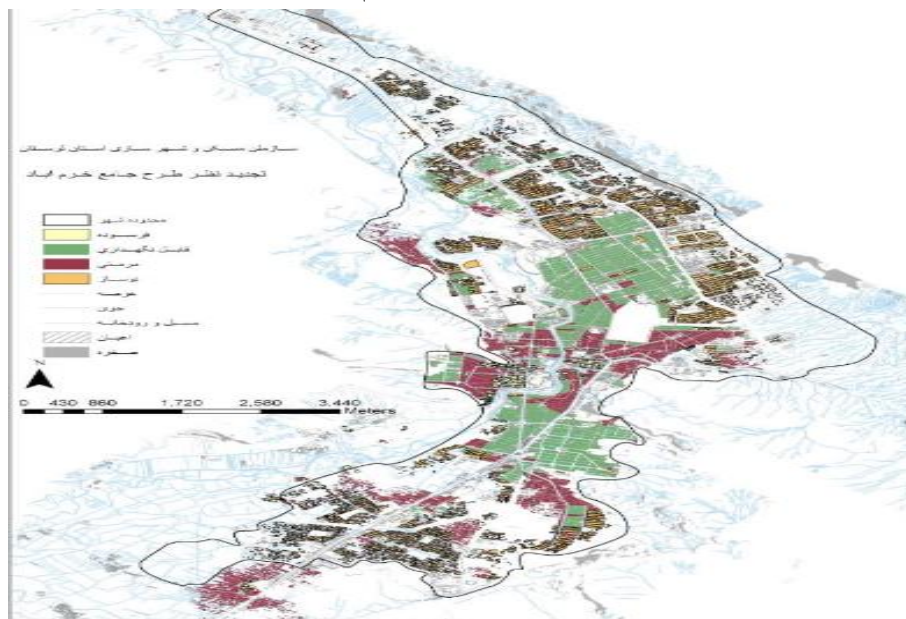
1. Method

2. Thematic Analysis

جمع‌آوری اطلاعات انجام گرفت.

جامعه مورد مطالعه، مناطق حاشیه‌نشین شهر خرم‌آباد، شامل ۷ محله حاشیه‌نشین (گل سفید، کوی علی‌آباد، پاچنار، فلک‌الدین، کوی شرافت (اسدآبادی)، اسپستان، پشته حسین‌آباد) در مساحت ۲۱۹ هکتار (۶ درصد از کل شهر) و با جمعیتی بالغ بر ۱۰۰ هزار نفر است. نکته قابل توجه در مورد محلات حاشیه‌نشین شهر خرم‌آباد این است که برخلاف کلان‌شهرهای دیگر ایران، حاشیه‌نشینان در «جنوب شهر» یا کرانه شهر متمرکز نشده‌اند بلکه در تمام نقاط شهر به‌ویژه مرکز شهر پراکنده هستند. (نگاه کنید به نقشه شماره ۱)

شکل ۱. محلات شهر خرم‌آباد

مشارکت‌کنندگان در پژوهش

تعداد ۲۱ مصاحبه با ساکنین این هفت محله انجام گرفت. از این تعداد ۱۲ نفر مرد و ۹ نفر زن بودند. دامنه تغییرات سن آن‌ها از ۳۱ سال تا ۶۷ سال در نوسان بود. ۳ مورد از شرکت‌کنندگان بی‌سواد (۱۴/۲۸ درصد)، ۲ مورد دارای تحصیلات نهضت سوادآوری (۹/۵ درصد)، ۲ مورد راهنمایی (۹/۵ درصد)، ۳ مورد ابتدایی (۱۴/۲۸ درصد)، ۴ مورد

بی قدرتی و تله فقر و محرومیت اجتماع حاشیه نشین به منابه چالشی ...؛ یوسف‌وند و همکاران | ۱۷

سیکل (۱۹/۰۴ درصد)، ۳ مورد دیرستان (۱۴/۲۸) و ۴ مورد دارای مدرک دیپلم (۱۹/۰۴ درصد) بودند (نگاه کنید به جدول شماره ۱).

جدول ۱. مشخصات شرکت کنندگان در تحقیق

نام شرکت کنندگان ^۱	سن	جنسیت	سطح تحصیلات	نام محله حاشیه نشین
۱	۵۰ سال	مرد	سیکل	گل سفید
۲	۴۴ سال	زن	راهنمایی	گل سفید
۳	۳۵ سال	مرد	دیپلم	گل سفید
۴	۴۷ سال	مرد	دیپلم	کوی علی آباد
۵	۵۵ سال	زن	نهضت سوادآموزی	کوی علی آباد
۶	۴۳ سال	مرد	ابتدایی	کوی علی آباد
۷	۳۷ سال	مرد	سیکل	پاچنار
۸	۳۱ سال	زن	سیکل	پاچنار
۹	۵۳ سال	مرد	دیپلم	پاچنار
۱۰	۶۴ سال	زن	بی سواد	فلک‌الدین
۱۱	۴۲ سال	زن	لیسانس	فلک‌الدین
۱۲	۶۱ سال	مرد	بی سواد	فلک‌الدین
۱۳	۴۵ سال	مرد	سیکل	کوی شرافت (اسدآبادی)
۱۴	۳۹ سال	زن	دیپلم	کوی شرافت (اسدآبادی)
۱۵	۳۸ سال	زن	راهنمایی	کوی شرافت (اسدآبادی)
۱۶	۴۸ سال	مرد	دیرستان	اسبستان
۱۷	۵۱ سال	زن	دیرستان	اسبستان
۱۸	۶۰ سال	مرد	بی سواد	اسبستان
۱۹	۴۵ سال	زن	ابتدایی	پشته حسین آباد
۲۰	۶۷ سال	مرد	نهضت سوادآموزی	پشته حسین آباد
۲۱	۵۸ سال	مرد	ابتدایی	پشته حسین آباد

۱. بنا به درخواست شرکت کنندگان هیچ نام و یا نام خانوادگی از آن‌ها آورده نشده است. از این روی برای امانت داری هر مصاحبه شونده با یک شماره مشخص شده‌اند.

فرآیند کدگذاری

کلیه مصاحبه‌ها ابتدا به متن تبدیل شده، سپس با توجه به محتوای مصاحبه‌ها فرآیند کدگذاری و دسته‌بندی مقولات به عمل آمده است و پس از آن مهم‌ترین و تکراری‌ترین مضامین مصاحبه‌ها تفکیک شدند تا مورد تحلیل قرار گیرند. برای سنجش اعتبار، علاوه بر اینکه مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه، با مطالعه مبانی نظری، پیشینه تحقیق، اهداف تحقیق و منابع، انتخاب و تأیید شدند، نظرات و رهنمودهای گروهی از خبرگان نیز لحاظ شد و قبل از کدگذاری، جرح و تعدیل نهایی به عمل آمد. برای ارزیابی اعتبار داده‌ها از تکنیک «اعتبارسنجی به روش ارتباطی»^۱ معروف به «روایی تفسیری»^۲ استفاده شده است؛ بدین طریق که مصاحبه‌شوندگان یک بار دیگر درگیر تحقیق شدند به این شکل که در دومین دیدار پس از مصاحبه و پیاده کردن متن موافقت مصاحبه‌شوندگان با محتویات اظهاراتشان اخذ شده است. همچنین فرآیند کدگذاری توسط دو نفر از پژوهشگران که تجربه کار کیفی را دارا هستند انجام گرفت. در این فرآیند ۱۰۹ کد اولیه، ۱۱ مضمون و در نهایت یک مقوله نهایی با عنوان «بی‌قدرتی و تله محرومیت اجتماع حاشیه‌نشین» استخراج شد. به منظور درک مناسب‌تر مفهوم مرکزی شناسایی شده، کدهای استخراج شده برای هریک از مضامین اصلی تحقیق آورده شده است. (نگاه کنید به جدول شماره ۲)

جدول ۲. کدهای احصاء شده برای هریک از مضامین اصلی

ردیف	کد اولیه	مضامین	مقوله / مفهوم
۱	نبود شغل آبرومند، فقدان درآمد مناسب، دست دراز کردن به مردم، تحقیر شدن، سختی زندگی، تن دادن به هر کاری، نداشتن مهارت لازم، ضعف شبکه‌های حمایتی، تکدی‌گری، دوره‌گردی زنان، مصرف مواد مخدر، فروش مواد، کارگری، بیکاری	ناامنی شغلی و معیشتی	
۲	ضعف انگیزه اقتصادی-شغلی، بی‌کارکردی روستا، نداشتن زمین، بالا بودن هزینه‌های کشاورزی، نبود صنایع تبدیلی متناسب با بافت منطقه، کم‌توجهی به تولید روستایی، عدم جذب در	مهاجرت	

1. Credibility through communication
2. Interpretive narrative

ردیف	کد اولیه	مضامین	مقوله / مفهوم
		جامعه میزبان، تحرک اجتماعی، فقر روستایی	
۳		کمبود امکانات رفاهی و آموزشی، مشکلات زیست‌محیطی، فقدان نظارت کافی بر فضای عمومی، اسکان گروه‌های بزهکار و مجرم، رسمی نبودن زمین، شیب زیاد معابر، عدم دسترسی به امکانات بهداشتی مناسب	
۴		حس زندگی در محرومیت و حاشیه، مشاهده بزهکاری و جرائم خشن، کینه‌توزی و خصومت، واکنش‌های خشونت‌بار، مزاحمت‌های خیابانی، زورگیری و اذیت و آزار، قراردادن در معرض آسیب، زورگویی و پرخاشگری، ناامنی و احساس ترس برای کودکان، زنان و افراد غریبه، اسکان در مساکن فرسوده و غیر ایمن، بافت مسکونی فرسوده، فضاهای ناامن و غیرقابل دفاع، تداخل مناطق حاشیه‌نشین در عرصه‌های غیر حاشیه‌نشین	بی‌قدرتی و تله محرومیت اجتماع حاشیه‌نشین
۵		عدم همدلی بین زنان، روابط نابرابر زنان و مردان، به‌هم‌ریختگی و چندسویگی مطالبات زنان، عدم تناسب تلاش‌ها با نیازهای زنان قشر ضعیف، صدا نداشتن برخی زنان، برجسته شدن مطالبات غیراولویت‌دار، وابستگی مالی زنان، هم‌راستا نبودن نیازهای زنان	احساس نابرابری برون و درون جنسیتی زنانه
۶		رسیدگی نکردن، بدبختی مردم، بی‌توجهی مسئولین، تمایل به کارهای خلاف، ضعف نظارت‌های اخلاقی، سرزنش و نفرین مسئولین، مقصر دانستن مدیران، سخت شدن پایبندی به هنجارها، فروسختن نظارت‌های اخلاقی	گریز از مسئولیت و سرزنش مسئولین
۷		تبلیغات و خودنمایی سیاسی، صحبت‌های بدون فایده، بی‌توجهی به اقشار ضعیف در برنامه‌ریزی‌ها، سودجویی از مردم، وعده‌و وعید، عدم پاسخگویی، رانت	اقدامات نمایشی
۸		بهره بانکی زیاد، فقدان شرایط اخذ تسهیلات، بدبینی نسبت به نهادهای مسئول، عدم دسترسی با افراد بانفوذ، نبود بستری برای مطالبه‌جویی، تبعیض تسهیلاتی، اطلاع فرایند حمایت، رانت‌های نابه‌جا	ضعف حمایت و ارائه تسهیلات نهادها
۹		رویگرد تقابلی و پلیسی، تلقی مجرمانه از حاشیه‌نشینان، به رسمیت نشناختن حقوق حاشیه‌نشینان، رسیدگی نکردن به شکایات و گلایه‌های مردم محلی، برخورد‌های قهری و	رویگرد تقابل مدیریتی

ردیف	کد اولیه	مضامین	مقوله / مفهوم
		زورگویانه، بی‌توجهی به پیوست اجتماعی اقدامات	
۱۰		احساس بی‌قدرتی و بدبینی، فقدان سازوکار نظارت محلی، عدم رضایت از عملکرد مسئولین، نبود سیستم و نهاد پیگیر مطالبات مردم، مسئولیت‌گریزی، کنش‌های همراه با ترس و کینه با مسئولین، احساس بیگانگی و غریبگی نسبت به نهادهای دولتی، سوءاستفاده مدیران از قدرت و منابع دولتی، قلمرو گرایی منطقه-ای، مقاومت در برابر دیگری، احساس تبعیض در مجازات تخلف، ناچاری و نداشتن راه‌حل بدیل، بی‌اعتمادی به ساختارها، مشاهده و ادراک فساد	احیاء و پناه بردن به خرده-فرهنگ‌های معارض با فرهنگ رسمی
۱۱		احساس بی‌کسی و درماندگی، تنهایی، درماندگی فراگیر و چندگانه، عدم دسترسی به منابع و فرصت‌ها، صدا نداشتن حاشیه‌نشینان، ضعف سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی	بی‌قدرتی و ضعف قدرت چانه‌زنی

یافته‌ها

یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که زندگی ساکنین حاشیه‌نشین و فقیر منطقه بیان‌گر وجود مسائل عدیده‌ای از قبیل کمبود درآمد، اشتغال در مشاغل کاذب و غیررسمی، رواج آسیب‌های اجتماعی (از قبیل اعتیاد، نزاع، دزدی و غیره)، شرایط زیست غیرسالم و خطرناک، عدم رعایت ملاحظات شهروندی در استفاده از کالاهای عمومی، آلودگی‌های زیست‌محیطی، وضعیت مسکن نامناسب و ساخت‌وسازهای غیرمجاز، کمبود امکانات و خدمات اساسی و پایین بودن سطح مشارکت در امور محلی است.

در طی مطالعه انجام‌شده، «تنگناهای اقتصادی» از مهم‌ترین زمینه‌های ایجاد اسکان غیررسمی در حاشیه شهر بوده است. ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر خرم‌آباد از مهاجرین مناطق روستایی و همچنین گروه‌های فقیر و کم‌توان در تأمین معاش خود در شهر، تشکیل شده‌اند، عمده‌ترین زمینه‌های مهاجرتشان را بیکاری، نداشتن شغل مناسب و کمی درآمد ذکر کرده‌اند (این مسئله بیشترین فراوانی را در مصاحبه‌ها داشته است). اکثر ساکنان، قبل از مهاجرت کشاورز و یا کارگر ساده بوده‌اند که هم‌اکنون یا بیکارند و یا از

طریق مشاغل غیررسمی با درآمد پایین امرارمعاش می‌کنند.

در این مطالعه اجتماعات فقیرنشین، ابعاد مختلفی از مسائل و مشکلات خود را بازگو کرده‌اند؛ اما در ادامه گزاره‌های احصاء شده در قالب تم‌های اصلی مطرح می‌شود. در این زمینه مسائلی از قبیل «ناامنی شغلی و معیشتی، مهاجرت مکانی، ضعف ارائه تسهیلات و حمایت نهادهای سیاست‌گذار، ناامنی و زیست پرمخاطره، نابرابری‌های اجتماعی برون و درون جنسیتی زنانه، مداخلات تبلیغاتی و توسعه‌مآبانه، گریز از مسئولیت و سرزنش مسئولین، رویکرد تقابلی مدیریتی و حق‌به‌جانب مسئولین، شکست سازمانی، احیاء و پناه بردن به خرده‌فرهنگ‌های معارض با فرهنگ رسمی» مورد تأکید حاشیه‌نشینان بوده است و مقوله مرکزی استخراج شده «بی‌قدرتی و تله محرومیت اجتماع حاشیه‌نشین» است.

۱) ناامنی شغلی و معیشتی

اجتماعات محلی حاشیه‌نشین، «مسائل معیشتی و نبود اشتغال پایدار» را از جمله مهم‌ترین مسائل زندگی خود به شمار آورده‌اند. به گونه‌ای که مسئله اشتغال و پایداری آن دغدغه خیل عظیمی از ساکنین منطقه است. نبود فرصت شغلی مناسب، افراد را درگیر در مشاغل کاذب و غیررسمی نموده است و عده‌ای دیگر را محکوم به بیکاری، تکدی‌گری و گرایش به توزیع و مصرف مواد مخدر نموده است، برخی از افراد اذعان داشته‌اند که به دلیل شرایط دشوار زندگی، چاره‌ای جز تن دادن به کارهای سخت و سنگین نداشتند. به این ترتیب با نازل‌ترین دستمزدها و بدترین شرایط کاری یا کارگر ساختمانی شده‌اند یا زنان آن‌ها به صورت روزمزد و قراردادی و رعیتی به انجام فعالیت‌های خدماتی در خارج از منطقه خود مشغول می‌شدند و گاهی هم «دوره‌گردی روستایی و تکدی‌گری شهری» اصلی‌ترین فعالیت زنان ساکن در حاشیه شهر را شکل داده‌اند.

«در این منطقه نه شغل آبرومندی وجود دارد و نه کسی میتونه درآمد مناسبی داشته باشه، مجبوریم برای یک لقمه نان هرکاری انجام بدیم ... به مردم دست دراز کنیم، تحقیر بشیم، خیلی از جوانان اینجا معتاد شدن یا مواد می‌فروشن ... زندگی واقعاً در اینجا سخته (مرد ۵۸ ساله).

اکثریت گروه‌های حاشیه‌ای معتقد بودند که اگر «کار آبرومندان‌های» داشتند و از آن طریق زندگی خود را می‌گذرانند؛ حاضر به انجام کنش‌های غیراخلاقی و غیرقانونی نمی‌شدند. بسیاری از آن‌ها «بی‌توجهی و ناامیدی از مسئولین و کاهش شبکه‌های حمایتی» را مهم‌ترین عامل انحراف و کج‌روی خود می‌دانند، که این فرآیند را تشدید کرده است و روزه‌روز خرده‌فرهنگ حاشیه‌نشینی را در ابعاد کالبدی- فیزیکی و ابعاد اجتماعی و فرهنگی آن به دیگر نقاط شهر گسترش داده است؛ زیرا این خرده‌فرهنگ حاشیه‌نشینی صرفاً به محدوده مکانی جغرافیایی محدود نشده است و زمانی که روحيات پردشدگی و حاشیه‌نشینی در میان افراد زیاد باشد، اساساً آن اجتماع نیز حاشیه‌نشین است. مشارکت‌کنندگان تجربه زیسته نامطلوب خود را از زندگی در مناطق حاشیه‌ای و سکونت‌گاه‌های غیررسمی چنین بیان می‌کنند:

«مسئولین اصلاً توجهی به مسائل و مشکلات ما مردم فقیر ندارن برای تأمین هزینه‌های روزانه بسیار سختی باید بکشیم کلی تهمت و تحقیر را باید تحمل کنیم. من یک زن سرپرست خانوار هستم با چند فرزند دانش‌آموز که البته دو نفرشان دیگه مدرسه نمی‌روند چون پولی ندارم لوازم مدرسه‌شان را تهیه کنم» (زن ۴۴ ساله).

یک مرد ۵۰ ساله نیز در این مورد اذعان داشت که «ما در اینجا در آمدی نداریم، مجبوریم برای تهیه یک لقمه نان تن به همه نوع کاری بدیم» (مرد ۵۰ ساله).

اغلب مصاحبه‌ها از ساکنین منطقه گواه بر این مسئله است که تاکنون اقدام اثربخشی جهت ساماندهی بافت‌های فرسوده و مناطق حاشیه‌ای انجام نشده است و بیشتر مداخلات صورت گرفته ساختی «آمرانه و پلیسی» داشته است. عمده گلایه‌مندی ساکنین منطقه به دلیل کم‌توجهی نهاد دولت در حمایت از ظرفیت‌های منطقه است و عملکرد نهادهای مجری طرح‌های رفاهی - خدماتی (شهرداری‌ها و دهیاری‌ها) را ضعیف ارزیابی می‌کنند.

۲) مهاجرت

روایت‌های اکثریت مصاحبه‌شوندگان حاکی از آن است که انگیزه «اقتصادی- شغلی» عامل اصلی مهاجرت روستا به شهر بوده است؛ زیرا محیط روستا را به گونه‌ای تفسیر

می‌کردند که گویی روستاها دیگر روستا نیستند و کارکرد واقعی تولیدی خود را از دست داده‌اند.

مصاحبه‌شوندگان «نداشتن زمین» در روستا و از طرف دیگر «بالا بودن هزینه‌های انجام فعالیت‌های کشاورزی (زراعت، دامداری، باغداری و...)» را بسیار مهم می‌دانستند تا حدی که افراد توان تأمین مخارج و هزینه‌های این نهاده‌ها را نداشته‌اند و «مهاجرت به حاشیه شهر» را تنها راه‌حل فرار از «فقر روستایی» خود تصور کرده‌اند. آن‌ها «کم‌توجهی مسئولین به حوزه تولید روستایی» را عاملی مؤثر در بیکاری و رها کردن شغل تولیدی خود و مهاجرت به حاشیه شهر لحاظ می‌کنند. غافل از آنکه با این جابه‌جایی مکانی، ابعاد معنایی فقر خود را گسترش داده‌اند و «گذاری ناموفق از فقر در آمدی به بینوایی اخلاقی» را تجربه کرده‌اند. در چنین شرایطی که بستر مناسبی برای اشتغال تولیدی کشاورزی فراهم نیست و صنایع تبدیلی متناسب با بافت منطقه وجود نداشته و برای جوانان فرصتی برای به‌کارگیری و اشتغال آن‌ها ایجاد نشده است؛ و از طرفی علی‌رغم «مهاجرت مکانی» اما مهارتی برای «جذب در اقتصاد شهری» نیز ندارند در چنین وضعیتی، این افراد تجربه تلخی را در زندگی در حال سپری کردن دارند.^۱

یافته‌ها حکایت از تغییراتی در الگوی اشتغال افراد در قبل و بعد از مهاجرت اجتماع حاشیه‌نشین دارد. به گونه‌ای که الگوی اشتغال آن‌ها از حالت جمعی، کاربر، تولیدی، متنوع و فصلی و خانوادگی و خویشاوندی به الگوی اشتغال فردی، قاچاق مواد مخدر، مشاغل کجروانه (سرقت و دزدی، زورگیری)، خدماتی، تغییر یافته است و آسیب‌های اجتماعی فراوانی را دامن زده است؛ این تغییر همچنین بستری از فراغت ناسالم تا اختلاف زنان و

---

۱. این اجتماع در گذشته کشاورزانی بودند که برحسب وسعت زمین دیم یا آبی بودن آن در برخی فصول سال به زراعت و دامداری و علاوه بر آن به کارهای دیگری از جمله کارگری ساختمانی می‌پرداختند و بیشتر از هر چیزی بر فعالیت‌های کاربر تأکید داشته‌اند تا سرمایه‌بر؛ اما شرایط کنونی به گونه‌ای است که مهارت‌های سنتی آن‌ها در مقابل فناوری جدید مزیت رقابتی ندارد و مجبور به استفاده از نهاده‌های جدید کشاورزی هستند. ولی استفاده از این نهاده‌ها بسیار پرهزینه است و برای این مردمان که سرمایه مالی چندانی نداشته‌اند، اشتغال در حوزه تولیدی کشاورزی تقریباً غیرممکن است.

مردان و فرزندان و شرایط نامطلوب اجتماع برای اشتغال و کسب درآمد و غیره فراهم آورده است؛ بنابراین این افراد با طیفی از تغییرات در زمینه اشتغال و الگوهای رایج آن مواجه شده‌اند که از یک طرف باعث ایجاد «مشاغل کاذب و کم‌درآمد» و از طرف دیگر منجر به ایجاد «تحرک اجتماعی» برای برخی دیگر شده است.

۳) کالبد نامناسب غیر شهری

بنابر نظر مصاحبه‌شوندگان، زندگی برای این اجتماعات حاشیه‌ای تداعی‌کننده زندگی در حیات شهری نیست. ساکنان محله، کمبود امکاناتی از قبیل کمبود مراکز بهداشتی همچون درمانگاه و خانه بهداشت، مراکز آموزشی، فنی و حرفه‌ای، کمبود امکانات اوقات فراغت همچون پارک، فضای سبز و محل بازی کودکان، مسائل و مشکلات عمده زیست‌محیطی همچون دفع نامناسب زباله، و نامناسب بودن نحوه دسترسی به بازار و مراکز اداری و همچنین نبود نظارت کافی بر فضای عمومی محلات حاشیه‌ای و احساس امنیت پایین را از جمله عمده‌ترین مشکلات محله خود ذکر کرده‌اند. مصاحبه‌شونده‌ها ارزیابی زمین و مسکن و قیمت پایین اجاره خانه و به‌نوعی فضایی امن برای اسکان گروه‌های مجرم و بزهکار جهت انجام معاملات نامشروع و قاچاق مواد مخدر را از جمله مهم‌ترین دلایل انتخاب این محلات برای زندگی بیان نموده‌اند.

وجه مشخص سکونتگاه‌های غیررسمی در شهر خرم‌آباد، رسمی نبودن زمینی است که خانوارها در آن ساکن‌اند. بیشتر این خانوارها در خانه‌های نیم پلاکه در سکونتگاه‌هایی با کیفیت پایین (از جنس بلوک و سیمان و فاقد اسکلت‌بندی و در بعضی موارد گل و چوب) و بدون رعایت اصول فنی و استانداردها در ساخت‌وساز که بدون مجوز و پروانه ساخت از شهرداری ساخته شده‌اند، ساکن هستند. اغلب خانه‌ها فاقد تأسیساتی مثل گاز، تلفن و دستشویی بهداشتی هستند. شیب زیاد برخی معابر که یا خاکی یا دارای آسفالت نامناسب است و هم‌چنین استفاده‌های غیرمجاز از آب و برق، نابسامانی‌های عمده‌ای را در این محلات موجب گشته است.

۴) ناامنی و زیست پرمخاطره

بنابر اطلاعات به‌دست‌آمده شرایط زیست در مناطق حاشیه‌نشین پرمخاطره شده است و حس زندگی در محرومیت و حاشیه را در میان دیگر ساکنین بیشتر کرده است؛ زیرا روزانه مردم منطقه شاهد بزهکاری‌ها و جرائم بسیار خشونت‌باری هستند و به‌واسطه گسترش این روایات حاشیه‌ای و طردشدگی نوعی «کینه‌توزی و خصومت» نسبت به دیگر گروه‌ها و اقشار اجتماعی شکل گرفته است؛ به‌طوری‌که نگاه تحقیرآمیز دیگر گروه‌های اجتماعی را بر نمی‌تابند و واکنش‌های خشونت‌بار فیزیکی و کلامی را از خود نشان می‌دهند. تحلیل مصاحبه‌های به‌عمل‌آمده حاکی از آن است که «ناامنی و احساس ترس» برای کودکان، زنان و افراد غریبه و همچنین مسائل اخلاقی همچون مزاحمت‌های خیابانی، اعمال منافی عفت و اعتیاد از مهم‌ترین مسائل مورد تأکید مصاحبه‌شونده‌ها بوده است.

«زندگی کردن در اینجا بسیار ترسناک و هرلحظه ممکنه که ازت زورگیری کنند. بارها دیدم به بهانه‌های مختلف زنان و کودکان و افراد غریبه را اذیت کردن. فرد غریبه جرأت ورود به این مناطق را نداره. (زن ۳۱ ساله)

اجتماع حاشیه‌نشین، از جنبه‌های مختلفی در معرض آسیب هستند، به‌طوری‌که اکثر مصاحبه‌شونده‌ها از زندگی در چنین شرایطی که هر روز با استرس و ترس از دعوا، اعتیاد، دزدی، زورگیری و غیره همراه است، ناراضی بودند، ولی باوجود نارضایتی همچنان در این مناطق زندگی می‌کنند؛ چراکه با وضعیت اقتصادی که این ساکنین دارند؛ جایی بهتر از حاشیه شهر پیدا نخواهند کرد و مجبور به اسکان در مساکن فرسوده و غیر ایمنی می‌شوند که از امکانات و خدمات اساسی محروم هستند، به‌صورتی که چنین شرایطی فضاهای ناامن و غیرقابل دفاع را ایجاد نموده است.

ماهیت حاشیه‌نشینی در استان لرستان نسبت به استان‌های دیگر متفاوت است؛ زیرا نوع حاشیه‌نشینی و ساخت فیزیکی و فرهنگ حاشیه‌نشینی در این نقاط متفاوت است. برخی از مناطق حاشیه‌نشین این استان به لحاظ وضعیت کالبدی - فیزیکی در مراکز شهرها و یا در نواحی نزدیک به مرکز شهر هستند؛ یعنی اینکه حاشیه‌نشینی در لرستان لزوماً

حاشیه‌نشینی خارج از شهر نیست؛ بلکه منظور فرهنگ حاشیه‌نشینی است که ساخت مناسبات اجتماعی در استان را نابهنجار جلوه نموده است. این خاص‌بودگی ساخت فیزیکی حاشیه‌نشینی شهر خرم‌آباد در مناطق مختلف شهر به شیوه‌های قارچ‌گونه‌ای وجود داشته و همین مقوله نزدیکی مناطق با سازوکار حاشیه‌نشینی با مناطق با سازوکار غیر حاشیه‌نشینی که جذب در نظام تعاملات شهری هستند؛ باعث درهم‌ریختگی مناسبات و شیوع و گسترش آسیب‌های اجتماعی در کلیت این شهر و بروز شکاف طبقاتی در میان گروه‌های اجتماعی مختلف شده است. موضوع پراکندگی مناطق حاشیه‌نشین و عدم ساماندهی آن‌ها در سطح شهر به‌نوعی باعث شده است که بتوان از مفهوم «زندگی پرمخاطره» در شهر یاد کرد. چراکه این نوع پراکندگی مناطق حاشیه‌نشین جرم‌خیز، بیشترین فضاهای ناامن و غیرقابل دفاع را در شهر شکل داده و در برخی زمان‌ها تردد در این مکان‌ها بسیار سخت و پراسترس خواهد بود؛ زیرا تجربه زورگیری‌ها و کنش‌های خشونت‌بار در این مکان‌ها با فراوانی بسیار بالایی همراه بوده است.

۵) احساس نابرابری برون و درون جنسیتی زنانه

در بین اجتماع حاشیه‌نشین، زنان محلی از جمله محروم‌ترین و بی‌قدرت‌ترین گروه‌ها هستند؛ آن‌ها زیست‌جهان خود را در «تله حاشیه‌ای شدن و بی‌قدرتی» تفسیر کرده‌اند. مضافاً اینکه سوژگی فعال آن‌ها در عرصه حضور در جامعه به ابژگی منفعلانه معنا شده است و از طرفی دیگر علی‌رغم تفسیرهای یکجانبه‌نگر، مبنی بر نابرابری‌های جنسیتی، تفسیرهای زنان در جامعه محلی حاکی از نوعی «نابرابری برون و درون جنسیتی زنانه» است که اشاره به روابط نابرابر جنسیتی زنان و مردان و همچنین به هم‌ریختگی و چندسویگی مطالبات زنان دارد. روایت غالب جامعه محلی حاکی از آن است که جنبش‌ها و تلاش‌های حمایتی، مطالبه‌جویانه و بعضاً ستیزه‌جویانه زنان در جامعه علی‌رغم دستاوردهایی که برای گروه‌های خاص (طبقه متوسط و روبه بالا) داشته است؛ اما چندان مورد رضایت و متناسب با نیازهای قشر ضعیف و فرودست زنان حاشیه‌نشین جامعه نیست؛ زیرا این نوع پیگیری‌ها را نه تنها در راستای طرح مطالبات واقعی جامعه زنان نمی‌دانند؛ بلکه قائل به بزرگ شدن

مطالبات غیر اولویت‌دار گروهی از زنان دارای رسانه هستند. زنان مصاحبه‌شونده با طرح موضوعاتی در زمینه‌های مختلف معیشتی و مادی قائل به وجود ساختارهای تعیین‌کننده مؤثر بر حاشیه‌ای شدن خود هستند. به طوری که خود را تحت استیلای سه عنصر غالب «سلطه مردان از نگاه برون جنسیتی» و همچنین «سلطه زنان طبقه متوسط به بالا از نگاه درون جنسیتی» و «احساس محرومیت و بیگانگی نسبت به کلیت جامعه و نظام اجتماعی» می‌دانند. این عناصر منجر به بیگانگی، جدا افتادگی و طرد زنان حاشیه‌نشین شده است. بنا بر اظهارات زنان، آن‌ها خود را جزء فرودست‌ترین، محروم‌ترین و آسیب‌پذیرترین گروه‌های اجتماعی تلقی می‌کنند. این زنان بر این باورند که در شرایط فعلی از یک سو مطالبات فرامادی زنان طبقه متوسط و بالا را همسو با نیازهای مادی- معیشتی خود نمی‌دانند و غلبه مطالبه‌گری فرامادی زنان را عاملی مؤثر بر نادیده انگاشته شدن نیازهای واقعی خود تلقی می‌کنند، از سوی دیگر معتقدند که وجود روحیات غالب مردسالاری زمینه‌های محرومیت از فرصت‌های اجتماعی برابر را برای زنان ایجاد کرده است. این مسئله تا حدی تشدید شده است که زنان محلی روح کلی جامعه را عاملی مؤثر در بازتولید ساختارهای محرومیت‌ساز تعریف می‌کنند.

«نیازهای ما با نیازهای زنان مرفه باهم متفاوت، زنان مرفه هیچ‌وقت نمی‌توانند خودشان را جای ما بگذارند که ما در چه وضعیتی زندگی می‌کنیم. نیاز اصلی ما داشتن سرپناه، غذای مناسب و یک خانواده امن هست. مردان ما هم همین نیازها را دارند. در این منطقه زن و مرد باید از هم حمایت کنیم» (روایت غالب مصاحبه‌های انجام‌شده با زنان).

مصاحبه‌های انجام‌شده با زنان محلی حاکی از آن است که دو استراتژی مقابله با وضع موجود مورد تأکید آن‌ها بوده است. استراتژی اول بر «هم‌داستانی با زنان» تأکید دارد؛ اما از آنجایی که شکافی بین مطالبات فرامادی و مادی- معیشتی زنان وجود دارد؛ استراتژی نوع دوم «هم‌داستانی با مردان محلی» را به عنوان استراتژی مطلوب برای مبارزه و مقابله با ساختارهای محدودکننده و محرومیت‌ساز جامعه محلی خود می‌دانند. این استراتژی هرچند غلبه مردسالاری را در پی دارد؛ اما زنان حاشیه‌نشین آگاهانه هم‌داستانی با مردان محلی را پذیرفته‌اند. همچنان که یوسف‌وند و همکاران (۱۳۹۷) نیز بیان داشته‌اند؛

دلیل این هم‌داستانی زنان و مردان حاشیه‌نشین، همسویی نیازها و مطالباتشان است. آن‌ها پذیرش راهبرد دوم را نوعی مقابله با «دیگری» در نظر می‌گیرند که این دیگری هم تضاد و ستیز با ساختارها و نهادهای رسمی را در بر می‌گیرد و هم احساس محرومیت و ناعدالتی و کینه نسبت به گروه‌ها و اقشار اجتماعی (زنان و مردان) متوسط و بالا را نشان می‌دهد. تا حدی که برای این افراد «تقابل و مبارزه» با این دیگری مورد تصورشان مبنایی برای شکل‌گیری یک «هویت مشترک زنان و مردان محلی» شده است. این هویت مشترک «طرد و حاشیه‌ای شدن از جامعه» است.

۶) گریز از مسئولیت و سرزنش مسئولین

ساکنین منطقه جهت «امرار معاش و فراهم آوردن حداقل‌های زندگی به هر کاری دست می‌زنند»^۱ که شاید هزینه‌های سرسام‌آور زندگی را تأمین کنند، بسیاری از افراد راه چاره زیستن را در «فروشکستن نظارت‌های اخلاقی» و «اقدام به کارهای خارج از قواعد و ضوابط قانونی و عرفی» منطقه می‌دانند. گروهی دیگر نیز راه چاره را در «تخریب محیط زیست» تعریف نموده‌اند و جهت بقا و تأمین معیشت خود اقدام به ریشه‌کنی و از بین بردن گونه‌های گیاهی و شکار حیوانات کرده‌اند. به روایت مصاحبه‌شونده‌ها:

«آنچه امروز ما می‌کشیم به خاطر رسیدگی نکردن مسئولین است. اون بالا همه کاری می‌کنند ولی ما مردم بدبخت نون شب هم نداریم مشکل ما به خاطر بی‌توجهی مسئولین است. وقتی اونا اصلاً به فکر ما نیستند ما هم مجبوریم هر کاری حتی اگر هم خلاف باشه انجام بدیم» (مرد ۴۳ ساله و ۴۸ ساله).

اجتماع حاشیه‌نشین مسائل و مشکلات زندگی خود را نتیجه سیاست‌های اجتماعی ناکارآمد کارگزاران دولتی تلقی می‌کنند؛ تا حدی که این موضوع آن‌ها را به «سرزنش و نفرین مسئولین» ترغیب کرده است. آن‌ها تصمیم‌گیران (نمایندگان، دولتی‌ها) را مقصر زندگی سخت و به قول خودشان «بدبختی و سیه‌روزی‌شان» می‌دانند؛ از این‌رو گریز از مسئولیت‌های اجتماعی و اخلاقی در کنش‌های روزمره آن‌ها از قبیل عدم تعهد در قبال

۱. مضمونی بر تکرار در مصاحبه‌ها که نشان دهنده سختی و فشار زیاد بر اجتماع حاشیه‌نشین است.

کالا‌های عمومی، سواری مجانی، سرقت، دروغ، خفت‌گیری، تن‌فروشی و غیره به‌وفور دیده می‌شود و آن را در مقابل اختلاس‌ها و تصور موجود مبنی بر دزدی و جرائم یقه-سفیدان توجیه می‌نمایند.

۷) اقدامات نمایشی

اجتماع حاشیه‌نشین بیان داشته‌اند که صحبت‌های مدیران در زمینه کمک به فقرا را به‌صرف «تبلیغات و خودنمایی‌های سیاسی» به حساب می‌آورند و به این وعده‌ها باور ندارند، زیرا در طی سال‌ها، تغییر مطلوبی در وضعیت زندگی آن‌ها رخ نداده است و این‌گونه «صحبت‌های از راه دور و پشت تریبون مسئولان» را در جهت بهبود وضعیت خود تفسیر نمی‌کنند؛ بلکه آن‌ها را نوعی «اقدام نمایشی» می‌دانند. «اقداماتی که باهدف سیاسی در جهت سود بردن گروه‌های اقلیت برنامه‌ریز صورت می‌گیرد». مردم محلی نیز خود را بازندگان و قربانیان این نوع از سیاست‌گذاری می‌دانند.

مشارکت‌کنندگان بر این عقیده بودند که نهادهای تصمیم‌گیر توسعه در منطقه توجهی به گروه‌ها و اقشار آسیب‌پذیر ندارند و منافع گروه‌های ضعیف را در برنامه‌ریزی‌ها لحاظ نمی‌کنند؛ آن‌ها چنین بیان داشته‌اند:

«مردمی که همیشه و همه‌جا در صحنه‌های سیاسی، اجتماعی حضور داشتن اکنون ابزاری برای سودجویی برخی مسئولین به حساب میان» (مرد ۳۵ ساله).

در شرایط کنونی جامعه محلی به این سطح از آگاهی رسیده است که تصمیمات و اقدامات مسئولین چندان بر مبنای نیازها و مسائل گروه‌های هدف انجام نشده است و هر بار به‌واسطه وعده‌ووعیدهایی، مردم را نسبت به نهادهای مربوطه بدبین کرده است.^۱ در طی پیگیری‌های به‌عمل آمده، مهم‌ترین مفهومی که مردم محلی بسیار آن را بر زبان آوردند «وعده‌های دروغین» بود. آن‌ها بر این باورند که «کارگزاران دولتی به‌واسطه پشتوانه سیاسی، خود را میرا از پاسخگویی نسبت به وعده‌های بی‌اساس می‌داند» به بیانی جایگاه و

۱. پیش آمده است که مسئولین به این مناطق آمده‌اند و با انجام کارهای خیلی سطحی مردم منطقه را به جان هم انداخته‌اند. (روایت مردم محلی)

شأنیتی برای اجتماع محلی قائل نبوده‌اند که پاسخگوی سؤالات و مطالبات و نقدهای آن‌ها باشند.

نبود سیستم نظارت محلی بر عملکرد نمایندگان و مسئولین بستری برای بهره‌برداری و بی‌توجهی به مطالبات جامعه محلی فراهم آورده است. در این زمینه مشارکت کنندگان از اوضاع نامطلوب روابط سیاسی صحبت به میان آورده‌اند و قائل به «رانت سیاسی تبعیض آمیزی» هستند که امور اجرایی و پروژه‌های توسعه منطقه را تحت تأثیر قرار داده است. در این وضعیت نیز مردم محلی و گروه‌های هدف همچنان در موضع بی‌قدرتی و مورد بهره‌برداری واقع هستند و از طرفی نهادهای مسئول پیگیر توسعه منطقه، بیشتر از آنکه به «مقابله با رانت‌ها و واسطه‌گری‌ها و دلال‌بازی‌ها» بپردازند؛ در «دام سودجویی و بی‌توجهی به اقشار آسیب‌پذیر» افتاده‌اند و کمترین عنایت را به فقرایی دارند که در طی این چند دهه صدایشان پژواک چندان‌ی نداشته و هر بار به بهانه‌های مختلف توسط دلالان سیاسی مورد سوءاستفاده قرار گرفته‌اند و به‌زعم کنشگران محلی «هر چه بیشتر از آن‌ها بهره‌برداری شده است».

۸) ضعف حمایت و ارائه تسهیلات نهادها

از دیگر وجوهی که هر چه بیشتر عرصه زندگی اقتصادی ساکنین منطقه را در تنگنا قرار داده است، «دشواری دریافت تسهیلات و بهره‌زیاد بانکی» است که وام‌گیرندگان فقیر متحمل بیشترین هزینه‌ها می‌شوند. وام‌گیرنده‌ای که به قول خودشان با دریافت مقدار کمی تسهیلات، اوضاع نابسامان زندگی‌شان کلی تغییر خواهد کرد؛ اما نهادهای مربوطه در ارائه تسهیلات موردنظر کمترین همکاری ممکن را با گروه‌های هدف و حاشیه‌ای شده دارند. چراکه شروط و لوازمی که برای دریافت وام و تسهیلات لحاظ کرده‌اند، به گونه‌ای است که به روایت افراد محلی:

«فقط ثروتمندان توان اخذ تسهیلات را داشته‌اند و به‌واقع بانک برای مردم ضعیف منطقه که درآمد و شغل مناسبی ندارند؛ تقریباً هیچ‌گونه تسهیلاتی ارائه نمی‌دهد و بارها پیش آمده که ساکنین کم‌درآمد مورد تحقیر کارکنان بانک‌ها قرار گرفتن» (مرد ۴۷ ساله).

مشارکت‌کننده دیگری اذعان داشت:

«برای دریافت یک وام ده میلیون تومانی دو ضامن از من خواستن که متأسفانه نتوانستم حتی یک ضامن را پیدا کنم و آخرش بعد از این همه دوندگی با وام من موافقت نشد» (زن ۶۴ ساله سرپرست خانوار).

اظهارات مشارکت‌کنندگان «نارضایتی از نهادها، مؤسسات مالی و بانک‌ها» را نشان می‌دهند چه در فرآیند دریافت تسهیلات که بایستی سازوکار بسیار طولانی را طی می‌کردند و چه در نحوه بازپرداخت که با بیشترین بهره ممکن و دیر کردهای بسیار بالا در بازه زمانی کوتاه بایستی مبلغ موردنظر را واریز می‌کردند. روایت غالب مصاحبه‌شونده‌ها این است:

«سازمان‌ها و نهادهایی که از بیت‌المال دستمزد دریافت می‌کنند صرفاً در پی پاسخ به مطالبات ثروتمندان، کارکنان دولتی و افراد بانفوذ هستند و مسئولیتی در پاسخ به مطالبات مردم ضعیف و فقیر ندارند.» (مورد تأکید در بیشتر مصاحبه‌ها)

مشارکت‌کننده دیگری بر این عقیده بود:

«این بانک‌ها با سرمایه ثروتمندها می‌چرخه و اگر سودی هست برای افراد پولدار و دولتی‌ها است... وام‌های کلان را ثروتمندان به راحتی می‌گیرند و هر طور هم که بخوان پرداخت می‌کنند ولی ما افراد بی‌کس و بی‌سرمایه حتی نمی‌توانیم وام‌های با بهره متوسط بگیریم.» (زن ۵۵ ساله سرپرست خانوار).

اوضاع اقتصادی اجتماع مورد مطالعه به واقع وجهی از بی‌قدرتی و حاشیه‌ای‌شدگی را نشان می‌دهد و عدم پاسخگویی نهادهای دولتی در رفع نیازها و «ضعف حمایت مالی» بستر عدم توازن و بی‌قدرتی اقتصادی اجتماع محلی را عمیق‌تر کرده است و هر چه بیشتر زنجیره‌های نامساعد بودن زندگی را به هم فشرده می‌کند.

۹) رویکرد تقابلی مدیریتی

در بین مصاحبه‌ها بسیاری از افراد «شنیدن آثریر پلیس و حضور پلیس در منطقه» را عامل بسیار بدی تصور می‌کردند؛ زیرا آن‌ها می‌دانستند هر زمان پلیس در محله باشد؛ «بازار

کاسبی» آن‌ها مختل می‌شود و برخورد مأمورین پلیس را هم بسیار خشن و تند تفسیر کرده‌اند.

نکته قابل تأمل این است که تاکنون سیاست‌های مناسبی جهت سامان‌دهی این وضعیت‌ها اتخاذ نشده است و بیشتر از هر چیز با رویکردی «تقابلی و مجرمانه» به حاشیه‌نشینان نگریسته شده است. زیرا بخش اعظم اقداماتی که در این مناطق انجام می‌شود جرم و خلاف قواعد است. تجارب مردم محلی نشان می‌دهد که تاکنون تنها رویکرد مداخله‌ای غالب در این مناطق رویکرد «پلیسی و مجرمانه» بوده است. آن‌ها بر این باورند که:

«ما در این مناطق مسئولی برای رسیدگی مشکلاتمان نمی‌بینیم تنها نهادی که در این مناطق حضور پررنگ دارد پلیس و نیروهای انتظامی هستند و برای دستگیری مردم منطقه و بی‌سرپرست کردن خانواده‌ها به اینجا میان. این مأمورین نمی‌دانند همین که یک مرد سرپرست خانواده را در این منطقه زندانی می‌کنن با این کارشون زن و بچه آن فرد را بی‌سرپرست کردن و این افراد برای تأمین حداقل‌های زندگی مجبور به تن دادن به هر کار غیراخلاقی می‌شوند» (مرد ۴۷ ساله)

همچنان که ملاحظه می‌شود سیاست‌ها و اقدامات صورت گرفته از سوی نهادها نه تنها تعاملات دولت با جامعه محلی را همسو و همدل نکرده است؛ بلکه عاملی در جهت اختلاف و شکاف آگاهی را به وجود آورده است؛ چرا که بی‌توجهی به مردم و به رسمیت نشناختن حقوق آن‌ها و همچنین رسیدگی نکردن به شکایات و گلایه‌های مردم محلی و «برخوردهای قهری و زورگویانه» بستری را فراهم کرده است که زمینه‌های بی‌اعتمادی و بدبینی تقویت شود.

۱۰ احیاء و پناه بردن به خرده‌فرهنگ‌های معارض با فرهنگ رسمی

روایت‌های غالب مردم محلی حاکی از آن است که اجتماع حاشیه‌نشین نسبت به عملکرد نهادهای مداخله‌گر توسعه‌ای رضایت ندارند و فقر و تنگدستی خود را در «نبود حس مسئولیت‌پذیری و نهاد پیگیر و مسئول» می‌دانند که وظیفه مطالبه‌جویی حقوق مردم را بر عهده دارند. «نبود سیستم نظارت محلی بر عملکرد نمایندگان و مدیران منطقه» از جمله

عواملی است که مشارکت‌کنندگان بر آن تأکید داشته‌اند.

«اختلاس‌ها و دزدی‌های یقه‌سفیدان» در طی این سال‌ها بیشتر از هر زمان دیگری احساس بی‌قدرتی و بدبینی را در فقرای محلی افزایش داده و عواطف آن‌ها را نسبت به نهادها و کارگزاران دولتی جریحه‌دار کرده است و یک نوع «بیش‌خرده‌فرهنگی معارض با فرهنگ رسمی» را برای آن‌ها به وجود آورده است. در این زمینه، برخی مصاحبه‌شونده‌ها چنین بیان داشته‌اند:

«ما مردم بدبختی هستیم؛ کس و کاری نداریم، اون بالا بالاها هر روز دزدی می‌کنند و هر چی پول این مردم فقیر را می‌خورند کسی هم نیست جلویشان را بگیرد؛ اما اگر ما کوچک‌ترین خلافی بکنیم کلی مأمور میاد اینجا و ما رو زندان و ... می‌کنند.» (مرد ۴۳ ساله)

«وقتی دولت هیچ کاری برای ما نمیکند ما هم مجبوریم که با بدبختی یک لقمه نون جور کنیم. ما راهی جز این نداریم که مواد بفروشیم. اصلاً هم از این شغل راضی نیستیم ولی چاره‌ای نداریم اگر کاری باشه قطعاً سراغ مواد نمیریم.» (گفتگو با سه مرد توزیع‌کننده مواد).

فقرای حاشیه‌نشین تجربه زیسته خود را چندان خوشایند تصور نمی‌کنند و معتقدند در طی این سال‌ها انواع «کم‌توجهی‌ها، وعده‌های عمل نشده، فساد، دروغ و تقلب» در نظام اداری را دیده‌اند؛ به همین دلیل نسبت به این نهادها اظهار بی‌اعتمادی کرده و در نتیجه بسیاری از آن‌ها به شبکه‌های غیررسمی خودشان اتکا کرده‌اند و روحیه جمعی مقاومت در برابر «دیگری» را تنها آلترناتیو بقا تلقی می‌کنند؛ زیرا تنها «پناهگاه زیستی» خود را نه دولت بلکه اجتماعات خرده‌فرهنگی خود تعریف می‌کنند.

«حامی ما فقط خودمان هستیم نه دولت و مدیرانش، وقتی اونا هیچ برنامه‌ای برای بهتر شدن وضعیت ما ندارند؛ ما هم مجبوریم به خانواده و دوستان خودمون تکیه کنیم ... بله از نظر مسئولین ما کارهای خلاف می‌کنیم اما ما راه دیگری برای زندگی کردن نداریم» (تکرار شده در مصاحبه‌های مشارکت‌کننده شماره ۱۳،۹،۶)

این مسئله ریشه در «شکست سیاست‌های سازمانی-اداری» دارد که امروزه مردم

محلی در نتیجه مرور تاریخچه زندگی خود نه تنها اظهار به کژکارکردی، ضعف و ناتوانی نهادهای دولتی در مدیریت و توانمندسازی مناطق حاشیه‌نشین داشته‌اند؛ بلکه خود را «قربانی» سیاست‌های اجتماعی نابرابر نهادهای مسئول می‌دانند. از این رو راهبرد مقابله‌ای خود را با یک هویت مشترک حاشیه‌ای در تقابل با «غیرخودی» تعریف کرده‌اند که بیگانگی آن‌ها از جامعه را تعمیق بخشیده است. این دیگری هم شامل نهادها و سازمان‌های دولتی و هم فرهنگ رسمی جامعه است. خرده‌فرهنگ حاشیه‌نشین تقابل و ستیز با «دیگری» را یک راهبرد برای بقای خود تلقی می‌کند؛ به این دلیل است که قواعد و هنجارهای اجتماعی را کمتر به رسمیت می‌شناسد و تقلا برای زیستن را به‌انحاء مختلف پی می‌گیرد.

۱۱) بی‌قدرتی و ضعف قدرت چانه‌زنی

«بی‌قدرتی» از جمله مفاهیمی است که در طی مطالعه میدانی بارها از سوی حاشیه‌نشینان بیان شده است و به نوعی هسته اصلی زندگی بد و نامطلوب آن‌ها را تشکیل داده است و از طرفی وجوه مختلفی از ناتوانی و ضعف (جسمی - فیزیکی، کلامی - ارتباطی) را در بر داشته است. به گونه‌ای که شبکه چندرشته‌ای از درماندگی را با خود همراه ساخته است. شبکه‌ای از محرومیت‌ها و حاشیه‌ای شدن‌ها، کنشگر محلی را بی‌رمق کرده و توان زیست در چارچوب هنجارها را سخت و دشوار نموده است. در چنین شرایطی عوامل اجتماعی و اقتصادی و همچنین سیاسی و فرهنگی چرخه انزوا و بی‌قدرتی همدیگر را تقویت می‌کنند و به نوعی کنشگر محلی از «دسترسی به منابع، فرصت‌ها و تماس با افراد بانفوذ» جامعه محروم است. مصاحبه‌شونده زن ۴۵ ساله‌ای در این باره چنین گفت:

«کسی حرف ما را قبول ندارد. مسئولین و نمایندگان را اصلاً نمی‌شناسیم و دسترسی به آن‌ها نداریم. فقط ایام انتخابات صحبت‌هایی می‌کنند و بعد از آن دیگه خبری از آن‌ها نیست. هرچقدر هم تلاش می‌کنیم که دیداری با آن‌ها داشته باشیم. وقت ملاقات با آن‌ها هم به ما نمی‌دهند. ... پارتی داشته باشی کارت همیشه و همه‌جا سریع انجام می‌شه اما ما که نه پارتی داریم و نه پول همیشه باید بدبخت بمونیم».

افراد محلی بر این موضوع تأکید دارند که امکان «تحریک اقتصادی و منزلتی» بدون

وجود هر گونه منابع، فرصت‌ها و ارتباطات امری غیرممکن است. به یک معنی فقدان تماس و ارتباط با افراد بانفوذ (نمایندگان مجلس، واسطه‌ها، مدیران،...) احساس بی‌قدرتی و حاشیه‌ای شدگی را در بین حاشیه‌نشینان تشدید کرده است و امکان دسترسی به فرصت‌ها را برای آن‌ها از میان برمی‌دارد.

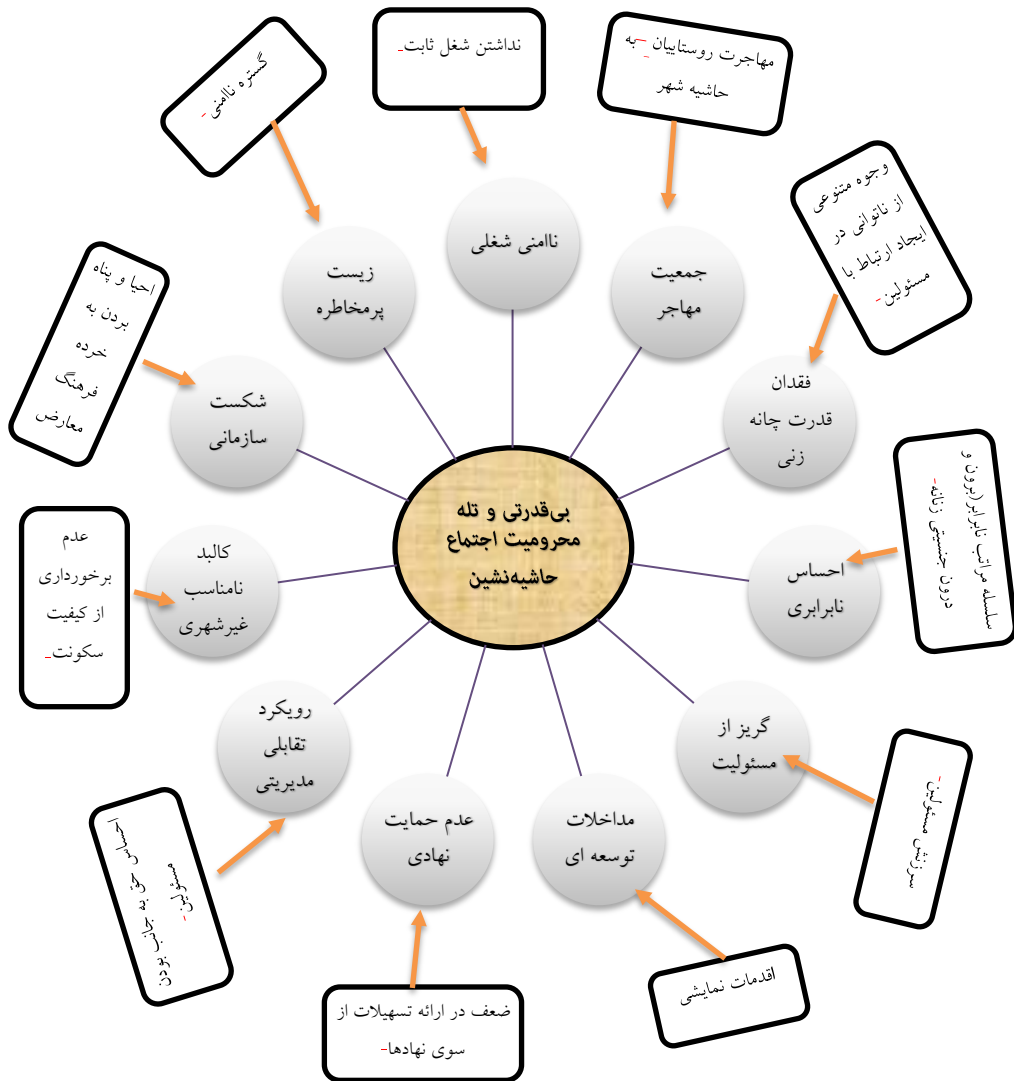
مقوله هسته: بی‌قدرتی و تله محرومیت اجتماعی حاشیه‌نشین

اظهارات فقرای حاشیه‌نشین نشان می‌دهد که آن‌ها در «تله و شبکه چندبعدی از حاشیه‌ای شدگی درهم تنیده و به هم پیوسته» گرفتار آمده‌اند. ابعاد گوناگون بی‌قدرتی و محرومیت آن‌ها به گونه‌ای باهم ترکیب شده است که اغلب نسبت به دیگران احساس بیگانگی کرده و مناسبات اجتماعی آن‌ها محدود به دایره «خودی‌ها» شده است؛ بنابراین شایع‌ترین خصیصه‌ای که می‌توان از ته‌نشست ذهنی افراد محلی در زمینه تجارب زیسته آن‌ها در مناطق حاشیه‌نشین فهم کرد؛ «حاشیه‌ای شدن» و به نوعی «بی‌قدرتی» آن‌ها است. وضعیتی که شبکه‌ای چندبعدی از محرومیت‌ها را با خود به همراه دارد و به نوعی می‌توان گفت از یک سو عامل مهمی در تأخیر روند توسعه یافتگی منطقه و از سوی دیگر عامل مؤثری در گسترش مسائل و آسیب‌های اجتماعی است.

مرور کدهای استخراج شده از مصاحبه با پاسخگویان نشان می‌دهد که مضمون‌هایی مانند ناامنی شغلی و معیشتی و ناامنی و زیست پرمخاطره بیش از سایر مضامین توسط کدهای محتوایی پشتیبانی شده‌اند. در این زمینه، مقوله مرکزی «بی‌قدرتی و تله محرومیت اجتماعی حاشیه‌نشین» در درجه اول به مسئله «نظام سیاست‌گذار و برنامه‌ریز توسعه» مربوط است که به واسطه اعمال سیاست‌های نابرابر و با کم‌ترین توجه به خواست و نیاز اکثریت جامعه بر شکل‌گیری و گسترش آن تأثیر گذاشته است. از این رو مکانیسم علی حاشیه‌نشینی از اصل اساسی سیاست‌گذاری‌های نابرابر متأثر است و نتیجه آن ظهور پدیده‌های مکمل و شکل‌دهنده بافت‌های حاشیه‌نشین است. پدیده‌هایی از قبیل ناامنی شغلی و معیشتی، مهاجرت‌های مکانی با انگیزه تأمین معیشت و بقا، دافعه‌های اجتماعی-فرهنگی در دو بافت روستایی و شهری و همچنین جاذبه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی زندگی

حاشیه‌نشینی از قبیله وجود خرده‌فرهنگ‌های همسان و هویت مشترک، دوری از نگاه تحقیرآمیز جامعه، مشاغل در دسترس و به‌طور کلی ارزان بودن زندگی در بافت حاشیه‌نشین را شامل می‌شود. در نهایت جهت درک بهتر یافته‌ها و نشان دادن رابطه بین مضامین و روایت اجتماع حاشیه‌نشینان شهر خرم‌آباد از تجربه زیسته خود از حاشیه‌نشینی، الگوی نهایی و نقشه تماتیک تحت عنوان الگوی تحلیلی-موضوعی فقر حاشیه‌نشینان ترسیم شده است. (نگاه کنید به شکل شماره ۱)

شکل ۲. الگوی تحلیلی - موضوعی فقر حاشیه‌نشینان شهر خرم‌آباد

بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با اتخاذ رویکرد مردم‌نگاری انتقادی و تحلیل مضمونی در پی فهم جایگاه و وضعیت اجتماع حاشیه‌نشین شهر خرم‌آباد بوده است. یافته‌های این تحقیق در قالب یک مدل تحلیلی - موضوعی ترسیم شده است؛ هسته و مقوله مرکزی استخراج شده از داده‌های

به دست آمده از جامعه مورد مطالعه تحت عنوان مفهوم «بی‌قدرتی و تله محرومیت اجتماع حاشیه‌نشین» شناسایی شده است. این مفهوم دال بر وضعیت نامطلوب و زیست پر مخاطره اجتماع حاشیه‌نشین شهر خرم‌آباد است. به طوری که این اجتماع در «تله و شبکه چندبعدی از حاشیه‌ای شدگی درهم‌تنیده و به هم پیوسته‌ای» گرفتار آمده است. ابعاد گوناگون بی‌قدرتی و محرومیت آن‌ها به گونه‌ای باهم ترکیب شده است که موجبات بیگانگی آن‌ها از جامعه و فرهنگ رسمی را ایجاد کرده است. این مسئله ریشه در «شکست سیاست‌های سازمانی-اداری دولت‌ها» دارد که امروزه مردم محلی نه تنها اظهار به کژکارکرد بودن، ضعف و ناتوانی نهادهای دولتی در مدیریت و توانمندسازی مناطق حاشیه‌نشین داشته‌اند؛ بلکه خود را «قربانی» سیاست‌های اجتماعی نابرابر نهادهای مسئول می‌دانند. این مسئله به واسطه اعمال سیاست‌های نابرابر و با کم‌ترین توجه به خواست و نیاز جامعه بر شکل‌گیری و گسترش آن تأثیر گذاشته است. مرور روایت‌های مشارکت‌کنندگان این پژوهش نشان می‌دهد که جامعه محلی مصادیق بی‌قدرتی خود را در عدم توزیع عادلانه دسترسی به خدمات بهداشتی و درمانی، آموزشی و فرهنگی و دیگر خدمات دولتی و همگانی از قبیل ادارات دولتی شامل بانک، پست، و... می‌دانند و بر این باور هستند که «ارائه خدمات عمومی به سمت محله‌هایی سرازیر است که ساکنان آن از مقام و منزلت اجتماعی بالاتری نسبت به ما برخوردار هستند». بر اساس نقل قول‌های حاشیه‌نشینان، فرهنگ آن‌ها هنوز به رسمیت شناخته نشده است، آن‌ها در تعاملات اجتماعی شهر جایگاهی ندارند و از لحاظ سیاسی نه تنها دارای جایگاه و منصب سیاسی نیستند؛ بلکه از ارتباط با مسئولان هم بی‌بهره‌اند و صدای آن‌ها شنیده نمی‌شود و گویی همچنان در این محیط شهری، الگوهای سنتی مدیریت غالب بوده و در مسیر تحقق حکمرانی شهری عدالت بنیان قرار نگرفته است. به روایت حاشیه‌نشینان، اقتصاد آن‌ها در حاشیه اقتصاد رسمی شهر است و هنوز به رسمیت شناخته نشده است. حاشیه‌نشینان معتقدند که برنامه‌های توسعه شهری متمرکز بر مناطق جدید شهر و خدمات‌رسانی به آن‌هاست و محلات قدیم و سنتی شهر کمتر مورد توجه مدیران شهری هستند و عمده خدمات و امکانات عمومی بیشتر برای محلات جدید ارائه می‌شود و تلقی آن‌ها از این وضعیت نوعی «فراموش شدگی» از سوی

مدیران است. برای این اساس می‌توان استنباط کرد که مکانیسم علی حاشیه‌نشینی در شهر خرم‌آباد از اصل اساسی «سیاست‌گذاری‌های نابرابر» متأثر است و نتیجه آن ظهور پدیده‌های مکمل و شکل‌دهنده بافت‌های حاشیه‌نشین است. به‌طوری‌که اجتماع حاشیه‌نشین راهبرد مقابله‌ای خود را با یک هویت مشترک حاشیه‌ای در تقابل با «دیگری» تعریف کرده‌اند که بیگانگی آن‌ها از جامعه را تعمیق بخشیده است. این دیگری هم شامل نهادها و سازمان‌های دولتی و هم فرهنگ رسمی جامعه است. خرده‌فرهنگ حاشیه‌نشین تقابل و ستیز را یک راهبرد برای بقای خود تلقی می‌کند؛ به این دلیل قوانین و عرف را به رسمیت نشناخته و تقلا برای زیستن را به‌انحاء مختلف پی می‌گیرد.

پرداختن به این مسئله از جمله موضوعاتی است که در پژوهش‌های بسیاری که در حوزه حاشیه‌نشینی انجام شده؛ کمتر محل توجه بوده است؛ زیرا بخش اعظم این مطالعات (ربانی و همکاران، ۱۳۸۵؛ نقدی، ۱۳۹۲؛ طالب و همکاران، ۱۳۹۲ و ...) حول محور بررسی عوامل اجتماعی و اقتصادی جاذبه و دافعه متمرکز بوده است و کمتر در پی فهم میان‌ذهنیت کنشگران محلی و تلقی آن‌ها از زندگی در اجتماع حاشیه‌نشین برآمده است. برخی از این مطالعات (عابدین در کوش ۱۳۷۲؛ شکویی ۱۳۷۷؛ دراکاکیس و ویلیام ۱۳۷۷؛ زاهدزاهدانی ۱۳۶۹؛ حسین‌زاده‌دلیر ۱۳۷۰) نیز بر تعریف، تعیین مشخصات و ویژگی‌های حاشیه‌نشینان پرداخته‌اند. همچنان که پیدا است؛ این پژوهش‌ها نیز در پی ارائه توصیفی از وضعیت اجتماع حاشیه‌نشین بوده‌اند و مناطق حاشیه‌نشین را محدوده خاصی از شهرها تلقی کرده‌اند که به لحاظ شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی تفاوت آشکاری با سایر مناطق شهری دارند. برخی دیگر از این پژوهش‌ها نیز بحث در مورد پیامدها و طرح مسائل و آسیب‌های اجتماعی حاشیه‌نشینان را مبنای مطالعات خود قرار داده‌اند (Pilar and Udasco, 2004؛ ایمانی‌جاگر می و همکاران ۱۳۹۰؛ میرکتولی و وطنی ۱۳۸۸؛ ربانی و افشارکهن، ۱۳۸۱؛ دیکنز ۱۳۷۷؛ پیران ۱۳۶۶؛ پارک^۱ ۱۹۲۸؛ دلال‌پور و محمدی ۱۳۷۹؛ برنامه سکونت‌گاه‌های انسانی سازمان ملل متحد ۲۰۰۳). این پژوهش‌ها در نهایت حاشیه‌نشینی را نتیجه رشد شتاب‌زده شهرنشینی تعریف کرده‌اند؛ که از یک‌سو باعث بروز

1. Park

معضلات و مشکلات بعضاً حل ناشدنی در مناطق شهری و از دیگر سو باعث تخلیه روستاها از جمعیت فعال اقتصادی، برهم خوردن نظم هرم سنی و ساختمان سنی جمعیت و فروپاشی بنیان‌های تولیدی روستا می‌گردد.

چنین تلقی، یک تعریف غیر بافت‌محور و تابعی از تحلیل‌های نظری است؛ درحالی‌که اجتماع محلی نه تنها وضعیت و مسائل زندگی خود را نتیجه رشد شتاب‌زده شهرنشینی نمی‌دانند و بعضاً درکی هم از آن ندارند؛ بلکه سیاست‌گذاری‌ها و مداخلات نابرابر و تبعیض‌آمیز را مهم‌ترین عامل حاشیه‌نشینی خود تعریف کرده‌اند و بی‌قدرتی و تله محرومیت خود را ناشی از رویکرد آمرانه و حق‌به‌جانب تصمیم‌گیران می‌دانند که فرصت شنیده شدن صدای فقرا را فراهم نکرده‌اند. پژوهش حاضر تلاش نموده است که گامی در جهت شنیدن شدن صدای فقرا حاشیه‌نشین ارائه نماید؛ زیرا رویکرد روش‌شناختی عمده مطالعات پیشین حوزه حاشیه‌نشینی بیشتر تابع پیمایش و منطق پرسشنامه‌گرایی بوده است؛ همین عامل و غفلت پژوهشی باعث شده است که کمتر صدای حاشیه‌نشینان شنیده شود و روایت‌های آن‌ها در ادبیات این حوزه دیده شود. تقلیل روایت پر از درد حاشیه‌نشین به اعداد و ارقام و پرسشنامه‌هایی از پیش ساخته‌شده؛ کمتر توان انتقال تفسیرها و تهنسست‌های ذهنی حاشیه‌نشینان را دارد؛ اما اتخاذ رویکرد تفسیری خود عاملی مؤثر در دیده شدن، کشف معنا و شرایط زیست پر مخاطره اجتماع حاشیه‌نشین است. همچنان که «به‌کارگیری مشی تفسیری در مطالعات اجتماعات محلی، نه تنها باعث توجه به گروه‌های حاشیه‌ای و مغفول مانده و جای‌دهی آن‌ها در بطن جامعه می‌شود، بلکه اراده‌های منفعل را فعال می‌کند و توسعه را به‌مثابه اقدامی ممکن و سهل‌الوصول برای اجتماعات محلی درمی‌آورد، و از طرفی زمینه را برای تأمل و بازاندیشی در باب رهیافت‌های بوم‌اندیش و کنش‌های بومی، بیش‌ازپیش فراهم خواهد کرد (عنبری و یوسف‌وند، ۱۳۹۴). مسئله دیگر غالب مطالعات پیشین تقلیل دادن مسئله حاشیه‌نشینی به رشد شتابان شهری و مسائل مرتبط با این رشد شتابان و نادیده انگاشتن دیگر مسائل هویتی، فرهنگی و اجتماعی است. در این میان یافته‌های این پژوهش با مطالعات پرویز پیران (۱۳۶۶) همسو است، وی اذعان دارد که پدیده حاشیه‌نشینی فقط معلول رشد شتابان شهرها نیست، بلکه نتیجه درون‌زا بودن حرکت

شهری شدن در کشورهای جهان سوم، تمرکزگرایی شدید، تضاد بین فرهنگ سنتی و فرهنگ عاریتی و همچنین نابهنجاری بخش مسکن است (پیران، ۱۳۶۶: ۵۷-۶۰).

به‌طور کلی برای مردمان این منطقه، وجه تمایز توسعه و توسعه‌نیافتگی در کاهش و افزایش آسیب‌های اجتماعی است؛ زیرا گسترش آسیب‌هایی از قبیل اعتیاد و مصرف مواد-مخدر، طلاق، فقر و بینوایی اخلاقی، احساس ناامنی، بی‌تفاوتی اجتماعی و عدول از ساختار و احکام غالب بر اخلاق جامعه و همچنین مواجهه با مسائلی از جمله فساد و بی‌عدالتی و عدم توازن در دسترسی به منابع ثروت و قدرت و افزایش احساس محرومیت و حاشیه‌ای شدن و غیره معنای واقعی توسعه را برای آن‌ها تلخ و دور از دسترس تعریف کرده است. به‌نوعی می‌توان نتیجه تحقیق را چنین به فرجام رساند که سلسله‌مراتب حاشیه‌ای شدن گروه‌ها و اقشار آسیب‌پذیر، نوعی الگوی مدیریتی شده است که سال‌هاست تدبیری برای بازنگری در سیاست‌های ناکارآمد تمرکزگرایانه اعمال نمی‌گردد. پیامد چنین فرآیندی چرخه فقر و حاشیه‌ای شدن محرومین و اقشار آسیب‌پذیر را تعمیق کرده است.

همان‌طور که گفته شد اجتماع محلی مهم‌ترین مسئله و عامل حاشیه‌نشینی خود را به حوزه نظام سیاست‌گذار و نابرابری‌ها منصوب کرده است. از این‌رو برای بهبود وضعیت اجتماع حاشیه‌نشین اتخاذ رویکرد حکمرانی شهری عدالت‌بنیان و تلاش برای توانمندسازی و ساماندهی بافت‌های ناکارآمد و سکونتگاه‌های غیررسمی بسیار لازم و ضروری است؛ زیرا مهم‌ترین رویکردی که می‌تواند بستر خروج از تله حاشیه‌ای شدن این اجتماعات را تسریع بخشد؛ تحقق آرمان حکمرانی شهری عدالت‌بنیان و اصلاح نحوه سازمان‌دهی جامعه شهری است. از این طریق با نگاهی واقع‌بینانه به مسائل درگیر این گروه‌ها و پذیرش مسئله اجتماعی حاشیه‌نشینی به مثابه یک واقعیت اجتماعی، بایستی سعی در ایجاد وضعیت تعادلی کرد. علاوه بر این؛ ایجاد مشوق‌ها و تسهیلات لازم برای ترغیب حاشیه‌نشینان به مهاجرت معکوس، ایجاد و توسعه کسب‌وکارهای بوم‌محور محلی بر اساس ظرفیت‌های خاص منطقه، اجرای طرح‌های آموزشی سلامت اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین، اصلاح سازوکارهای حکمرانی شهری در ارائه خدمات به مناطق حاشیه‌نشین، فراهم‌سازی بستر مشارکت خیریه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد در راستای حمایت و ارائه خدمات اجتماعی به

جامعه هدف از جمله پیشنهادهایی است که برای تحقق حکمرانی شهری ارائه می‌شود.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

تشکر و سپاسگزاری

از همه پاسخگویان محترم که با صرف وقت خود امکان به سرانجام رسیدن این پژوهش را فراهم نمودند، تشکر می‌کنیم.

ORCID

Saman Yousefvand

<http://orcid.org/0009-0000-1765-6581>

Shapoor Salmanvandi

<http://orcid.org/0009-0007-4479-7196>

Morteza Ganji

<http://orcid.org/0009-0008-4528-7523>

References

- Abedin Derkosh, Saeed (1993). *An income to the urban economy*. Second edition. Tehran: Academic Publishing Center. [In Persian]
- Amiri, Mojtabi, Pourmosi, Seyedmosi and Sadeghi, Mansoureh (2013), Study of social harms caused by marginalization in district 19 of Tehran municipality from the point of view of urban managers, *Quarterly Journal of Economics and Urban Management*, Number. 5, Winter 2013, 119-137. [In Persian]
- Anbari, Musa; Youssef Vand, Saman (2014). Methodological review and critique of local community development studies. *Journal of Anthropology*, serial 23 (autumn and winter). [In Persian]
- Azar, Adel, Gholamrezaei, Daud (2015). Ranking of the country's provinces with the data coverage analysis approach, using human development indicators. *Economic Research Quarterly in Iran*. eighth year Number 27, 153-173. [In Persian]
- Biranvand; Hamed (2013). Factors affecting the development of the suburbs of Khorram Abad city. *Master's thesis of Payam Noor University*, Tehran province. [In Persian]
- Braun, V. & Clarke, V. (2006), "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology*, Vol. 3, No. 2, Pp. 77-101.
- Burgess&et, Rod & Marisa Carmona & Theo Kolstee(1997),*Contemporary Policies for enablement and Participation: A Critical Review in: Borgess, Rod and at al(Eds)*
- Cahyani, D. Widaningsih, L (2019). Identification of the Marginalized Urban Communities Characteristics and Preferences. *KnE Social Sciences / Equity, Equality, and Justice in Urban Housing Development (ISTEcS 2018) /*. <https://doi.org/10.18502/kss.v3i21.4967> Pages 178–192.
- Del Pilar, j.A. and Udasco, J.O. (2004) MARGINALITY Theory: The Lack of Construct Validity, *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, Vol. 26, No, 1, Pp; 3-15.
- Delalpour; mohammadi, Mohammad Reza (2000). Housing planning. Tehran, *Samit Publications*.
- Devas, D. E (2002). *Navigation in social research*. Translated by Houshang Naibi. Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Dickens, Peter (1998). *Urban sociology: society, local community and human nature*. Translated by Hossein Behravan. Mashhad Astan Qods Razavi Publications.. [In Persian]

- Drakaris Smith, William, David (1998). The third world city. First edition. Translated by Firoz Jamali. Tehran: *Development Publishing*. [In Persian]
- D. Stanley Eitzen, Maxine Baca Zinn, Kelly Eitzen Smith (2018), *Social problems from a critical perspective*, translated by Houshang Naibi, publications of culture, Art and communication Reaserch Institute. [in Persian]
- Fani, Zohra, Sadeghi, Yadullah (2009). Empowering the marginalized people in the process of improving and renovating the worn-out urban fabric, *The environment of the publication* Volume 2, number: 7.57-73. [In Persian]
- Garakhlo, Mehdi, Abedini, Asghar (2007). Informal settlement and strategies for organizing unconventional settlements with an emphasis on the housing sector in Iran. *Geography and planning of Tabriz University*. 13 (25). 149-176. [In Persian]
- Hosseinzadeh Delir, Karim (1991). Marginalization: in search of meaning and concept. *Political-economic information*. Number 45-46. [In Persian]
- Hunud Abia Kadouf (2010) Marginalization and Resistance: *The Plight of the Nuba People New Political scince*, Volume 23, Published online: 18 Aug 201, Pages 45-63.
- Imani Jajermi, Hossein, Amin Iqbal and Alireza Karimi (2010). Examining the problems of informal settlements and marginal areas of the city (case study: Sanandaj city). *Iranian social issues* review magazine. second year. Number 2. 54-81. [In Persian]
- Ismaili, Reza; Omidi, Mehdi (2013), examining the experience of marginalization from the point of view of the marginalized: a phenomenological study, *Journal of Urban Studies*, second year, Number 3, summer 2011, 208-179. [In Persian]
- Jafari, Hassan Abedi et al. (2013), "Thematic analysis and network of themes: a simple and efficient method to explain the patterns in qualitative data" *Strategic Management Journal*, fifth year, second issue, autumn and winter 2013, serial number 10, 151-198. [In Persian]
- Khodayi, Zahra and Timuri, Samia (2016). An analysis on the spatial distribution of urban poverty in the areas of Khorramabad city. *Quarterly Journal of Socio-Cultural Development Studies*, Volume 6, Number 3, Winter 1996, 33-58. [In Persian]
- King, N. & Horrocks, C. (2010), *"Interviews in qualitative research"* London: Sage.

- Lise Saugeres (2011) (Un) accommodating disabilities: housing, marginalization and dependency in Australia, *Journal of Housing and the Built Environment* volume 26, pages1–15.
- Llewellyn, Anne; Agio, Lorraine; Mercer, David (2014), *Sociology for Social Workers*, translated by Farideh Hemmati, Tehran, Samt Publications.
- Mechanic, Javad (1998). Investigating the trend of demographic changes and urbanization growth process in Birjand city, *research project*, Birjand University. [In Persian]
- Mirkkoli, Jafar and Watani, Ali (2009). Zoning and analysis of crime-prone and harmful areas of urban settlements in Golestan province. *Geopolitics Quarterly*. 5 (2). 169-190. [In Persian]
- Mirzapour, Suleiman, (2005). Causes of physical expansion of Khorramabad city. *master thesis. Faculty of Human Sciences, Ferdowsi University of Mashhad*. With the guidance of Baratali Khakpour. [In Persian]
- Momeni, Mansour and Active Qayyomi, Ali (2006). *Statistical analysis using SPSS*, Tehran: Kitab Nou Publications. [In Persian]
- Naqdi, Asadullah (2012) *marginalization (theories, methods, case studies)*. Tehran: Sociologists Publications.
- Naqdi, Asadullah; Sadeghi, Rasool (2006), Marginalization is a challenge to sustainable urban development with emphasis on Hamedan city, *Social Welfare Quarterly*, 5th year, No. 20, 212-233. [In Persian]
- Nejati-Harris, Habib (2015). Improving the quality of life in informal settlements using the strategy of empowering local communities (case studies: Khairabad neighborhood of Tabriz). Master's thesis. Tarbiat Modares University. [In Persian]
- park, Robert E, (1928), human migration and marginal man American Journal of, sociology. Vol.33.
- Piran, Parviz (1987). Accelerated and heterogeneous urbanization: shack living in Tehran, *political-economic information*. Numbers 17-23. [In Persian]
- Pugh, Cedic. (2002) *Squaatter Settelements, Their Sustainability, Architectural Contributions, and Socio-Economic Roles*. In Cities vol. 17, no 5.
- Rabbani, Rasool, Afshar Khan, Javad (2001). Marginalization, participation and urban social issues. *Farhang Isfahan Quarterly*. Number 23 and 24. [In Persian]
- Rabbani; Rasool, Faraghi, Forough-al-Sadat, Warsi, Hamidreza and Mohammadreza Hosseini (2006) Investigating factors affecting the formation of the problem of marginalization and its social

- consequences in the city of Ahvaz, *Journal of Geography and Development*, Spring and Summer 2006. [In Persian]
- Rezvani, Mohammad Reza (2008). *An introduction to rural development planning in Iran*. Tehran: Qoms Publishing. [In Persian]
- Sertipour, Mohsen (2006). Rural housing in development programs. *Fine arts magazine*. Numbr 27. [In Persian]
- Shakoui, Hossein (1998). Urban fringes, cheap houses Housing policy. *Tabriz: Institute of Social Research and Human Sciences*. [In Persian]
- Shakoui, Hossein (2000), *New Perspectives in Urban Geography*, Samet Publications, Tehran... [In Persian]
- Tahari Mehrjardi, Mohammad Hossein, Babaei Meibdi, Hamid, Maruti Sharifabadi, Ali (2012) Ranking of the provinces of the Islamic Republic of Iran in terms of access to health and treatment indicators. *Health Information Management*. ninth period Number 3, 356-369. [In Persian]
- Taleb, Mahdi, with the collaboration of Musa Anbari (2007). *Sociology of rural development: dimensions of change and development in the rural society of Iran*. Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Taleb, Mahdi, Yusefund, Saman, Mahmoudiani, Siraj (2012). Investigating the influencing factors on the informal settlement of rural migrants in the outskirts of Khorramabad city and its social issues (case study: the suburbs of Khorramabad city), *Journal of Social Issues of Iran*, Faculty of Social Sciences, University of Tehran. (ISC). Third year,). Number 2, autumn and winter. [In Persian]
- United Nation Human Settlements Programme (2003). London; Sterling; V A: Earthscan Publication.
- Vasas, Elyssa (2005) Examining the Margins A Concept Analysis of Marginalization, *Advances in Nursing Science*: July-September 2005 - Volume 28 - Issue 3 - p 194-202.
- Wigle, J. (2010). Social Relations, Property and Peripheral Informal Settlement; The Case of Amplication San Marcos, Mexico City, *Journal of urban Studies*, Vol. 47, No. 2, Pp; 411-436.
- Yusuf-vand, Saman, Inteziri, Ali; Moradi-Nejad, Zeinab (2017). Women's semantic understanding of modernization in local society (case study: Lorestan province). *Social and Cultural Strategy Quarterly*, 28 consecutive (autumn). [In Persian]
- Zahid-Zahdani, Saeed (1990). *Marginalization*. First Edition. Shiraz: Shiraz University. [In Persian]
- Zangi Abadi, Ali; Mobaraki, Omid (2017), Investigation of factors affecting the formation of marginalization in Tabriz city and its consequences, a

case study (Ahmedabad neighborhood, Koi Beheshti, Khalilabad), *Journal of Geography and Environmental Planning*, Year 23, Series 45, Number 1, Spring 2011,. 67-80. [In Persian]

Ziai, Mohammad Sadegh; Nargesian, Abbas, Aybaghi Esfahani, Saeed (2007) The role of spiritual leadership in empowering employees, *Public Administration Journal*, Volume 1, Number 1. 67-87. [In Persian]

استناد به این مقاله: یوسف‌وند، سامان، سلمانوندی، شاپور، گنجی، مرتضی. (۱۴۰۳). بی قدرتی و تله فقر و محرومیت اجتماع حاشیه‌نشین به‌مثابه چالشی برای حکمرانی شهری، فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای،

DOI: 10.22054/urdp.2023.52126.1214 .۴۸- ۱، (۲۸)۹

Urban and Regional Development Planning is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License...

